

Gemerts Heem

nummer 4 winter 2020

Jaargang 62, 2020, nr 4

Inhoudsopgave

Elk speelt zijn rol, ook in Handel (2 en slot) *Peter Lathouwers* 1

Kiek Naw - Golgotha Calvarius *Paul Verhees* 10

De Ymelbeek en de landweer in De Biezen *Jan Timmers* 11

Gemert verdedigd in ’14-‘18 *Hans van de Laarschot* 19

Graf van een textielfabrikeur en zijn vrouw *Cas Jamin* 30

Van klei tot brons; Toon Grassens, door Simon van Wetten *Wim Vos* 33

Gemerts dialect; een aanvulling *Wim Vos* 35

Kapittelstokjes - Meer over Bertha Hendriks *Annemie Slits*

Over de Paardenstal in het kasteel… *Ad Otten* 39

Grafische verzorging Weemen Web | Print | Promo
Omslag Maria van der Velden

Peter Lathouwers

Elk speelt zijn rol, ook in Handel (2 en slot)

De wereld is een schouwtoneel
Elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel
(Vondel)

In het vorige nummer van Gemerts Heem plaatsten we het eerste deel van een artikel dat Peter Lathouwers kort voor zijn plotseling overlijden in mei vorig jaar schreef over de Handelse toneelgeschiedenis. Hier volgt het tweede deel.

Meteen na de oorlog wordt een Handelse toneelvereniging opgericht onder de naam 'De Brabantspelers'. In de eerste jaren van hun bestaan pakken ze fors uit. Zo brengen ze in 1945 twee en in 1946 wel drie toneelproducties voor het voetlicht.
In dezelfde tijd verschijnt nog een groep ten tonele onder de naam 'Mariaspelers', een comité dat zich enkel richt op het openluchtspel. Mogelijk is de oprichting van dit comité een initiatief van de pastoor en het kersverse kerkbestuur en is er een verband met de verheffing van Handel tot parochie in 1946.
Hoe dan ook, de traditie van het openluchtspel, ontstaan voor de oorlog, wordt hierdoor voortgezet. Voor de oorlog zijn het voornamelijk Gemertse groepen die de openluchtspelen verzorgen, maar daarna is het een heuse Handelse aangelegenheid.
Het comité 'De Mariaspelers' is een groep die sterk aan de kerk gelieerd is. Dat blijkt niet alleen uit de naam, maar ook uit het reglement. Daarin staat dat de Mariaspelers zich uitsluitend bezighouden met het brengen van openluchtspelen: "en deze uitvoeringen zullen niet het eigenbelang van de comitéleden dienen, noch het tijdelijk belang van Handel rechtstreeks bevorderen, maar het geestelijk welzijn der bewoners en der Pelgrims van Handel verhogen ter ere van God en Maria … en zullen de toneelstukken

24e Jaargang 21 Augustus 1953

GEMERTSE COU

WEEKBLAD VOOR OOST-BRABANT, MEIJERI

Gemert, De Mortel, Handel, Elsendorp, Boekel, Venhorst, De Rips, St. Anthonis, Bakel, Beek en Donk, Keldonk, Boerdonk, Erp.

Uitgave: Ermers' Drukkerij - Gemert - Telefoon 314 — Redactie: J. C. ERMERS -

Openluchtspel te Handel

De Gemertse Courant bericht over het openluchtspel in Handel.

die worden opgevoerd bestaan in zogenaamde MYSTERIE-SPELEN of althans in spelen, geschreven om kennis van en de liefde tot het Katholiek Geloof bij de toehoorders te versterken!"

Er is echter nog geen openluchttheater beschikbaar als de Mariaspelers starten; het eenvoudige theater in de Wolfsbosch is tenslotte weer bos. Er ligt wel een processiepark, in die tijd nog met enorme open ruimtes. Niet op het plankier van het openluchtaltaar pal achter de kerk, maar op een podium in het centrum van het park, wordt het stuk 'Triomph des Kruises' opgevoerd, passend in de nadagen van het Rijke Roomse Leven. Hoewel het reglement daar niet duidelijk over is, ligt het in de lijn ervan dat de opgevoerde stukken de uitdrukkelijke toestemming van de pastoor behoeven. Na een selectie door hemzelf uit een aantal stukken, laat regisseur Piet van Hout zijn dochter Diny meestal een tekstboekje van het beoogde stuk op de pastorie bezorgen ter beoordeling en goedkeuring van de pastoor; zonder goedkeuring geen opvoering.
Wat men ervan verwacht is niet duidelijk maar het reglement is er wel optimistisch over, het geeft namelijk richtlijnen over de verdeling van de opbrengst van de openluchtspelen. Ten eerste moet die aangewend worden "tot verheffing der spelen en wat daarmee verband houdt. Tweedens komen ze ten bate van het genadeoord Handel op de wijze die er door kerkbestuur en comité wordt goedgevonden". Ten derde wordt het overige aangewend "voor het stichten van een of meer studiebeurzen voor priesterstudenten uit de parochie Handel". Het lijkt erop dat men de huid al aan het verkopen is voordat de beer geschoten is.
Voorts bepaalt het reglement ook duidelijk over de samenstelling van het comité: dat mag uit eenentwintig personen bestaan van wie drie vrouwen. Ten hoogste drie personen mogen van buiten Handel komen. En voor wie vergaderingen of repetities overslaat, ligt royement al snel op de loer.

Het openluchttheater in de Hanenkamp

In 1946 krijgen de Mariaspelers van het kerkbestuur, voor een symbolische huur van één gulden, de beschikking over het terrein waar nu nog steeds het openluchttheater is. Jan Ponjé sr. maakt het ontwerp voor de te bouwen accommodaties en door vrijwilligers wordt wel 600 kubieke meter zand verplaatst. De plek werd aangeplant en afgerasterd. De betonpaaltjes voor de zittingen – kosten 272 gulden – komen pas een jaar later. Waar men dat eerste jaar dan op zit, is niet duidelijk.
Regisseur Piet van Hout heeft reeds een openluchtspel ter goedkeuring voorgelegd aan de pastoor en het fiat gekregen en op 31 augustus 1947 is het dan zover. Het 'natuurtheater', zoals Piet van Hout het steevast in zijn overzicht noemt, wordt in gebruik genomen met het stuk 'De schamele straatzanger'. De zon schijnt die dag volop en volgens de krant is de belangstelling groot, ondanks de andere activiteiten in de omgeving zoals de inzegening van het St.-Annakeske (bij de Eendracht) in Gemert. "Een krachtig applaus kenmerkte de kwaliteit", aldus de krant.

Klaarblijkelijk heeft men toch behoefte aan meer draagvlak. In het verslag van de in november 1947 gehouden jaarvergadering van de Mariaspelers wordt tussen de huishoudelijke items door gemeld dat ze samen zijn gegaan met de

Aanleg van het openluchttheater in Handel, omstreeks 1946.

Brabantspelers. Andere berichten melden dat de Brabantspelers ontbonden zijn en de leden toegetreden zijn tot de Mariaspelers.
Gezamenlijk wil men in de komende jaren zowel grote producties als kleinere zaaluitvoeringen ter hand nemen en ze gaan zich voortaan, heel origineel, 'De Brabantse Mariaspelers' noemen.
In 1948 brengt men 'Padrecito', wat in 1932 ook al in het theater in de Wolfsbosch werd gebracht. Het stuk is ook eenmaal, op verzoek van velen, in de tuin achter het gemeentehuis in Gemert opgevoerd, blijkbaar met succes.
Een volgend project is het mysteriespel 'Beatrijs', dat in 1949 voor het voetlicht wordt gebracht. Het stuk gaat over een kloosternon die, in strijd met haar gelofte, een relatie aangaat met een edelman. Ze verlaat het klooster om hem te volgen, maar na zeven jaar wordt ze door de edelman verstoten.
Tot inkeer gekomen vraagt Beatrijs Maria om hulp en keert daarop terug in het klooster. Door tussenkomst van Maria heeft niemand Beatrijs' afwezigheid opgemerkt.
Het stuk duurt zo'n drie uur en er zijn zo'n vijftig medewerkers. In de krant verschijnen lovende recensies, sommigen spreken van een topprestatie. Wat ook bijzondere aandacht krijgt in de pers, is dat het stuk voor het eerst met een gemengde bezetting is gespeeld.

Het passiespel 'Christus verworpen' wordt een jaar later, in 1950, gepresenteerd. Er zijn maar liefst honderd acteurs en actrices bij deze productie betrokken. Ondanks de zonder uitzondering positieve recensies zijn de voorstellingen niet uitverkocht. De ondermaatse belangstelling

wordt vooral geweten aan het weer en aan de evenementen in de omgeving.
Mogelijk is het voor de toneelvereniging aanleiding om in 1951 met een blijspel te komen: 'Baas Ganzendonck', een stuk van Hendrik Conscience en bewerkt door Jan Vuijsters. Aanvankelijk is de publieke belangstelling niet erg groot, maar de derde voorstelling is met achthonderd bezoekers uitverkocht, een succes dus. De kritieken in de pers liegen er niet om; veel lof krijgt regisseur Piet van Hout, maar ook de spelers en speelsters wordt een grote mate van kunstzinnigheid toegedicht.
Ondanks dit succes verschijnen bij tijd en wijle berichten in de krant, die de indruk wekken van een toneelgroep met een weinig hechte structuur. In de krant wordt gesproken over "problemen die men gehad heeft", zonder overigens daarover concreet te zijn. Men wil de zaak hervormen naar een vaste kern van spelers en sympathisanten en het werkcomité uitbreiden van dertien naar twintig personen. Het lijkt erop dat men een meer solide basis wil creëren, een groter draagvlak voor de toneelproducties.
"Het zou beter zijn indien voetbalclub, korfbalclub en fanfare meewerkten om het openluchtspel beter te doen slagen", aldus een zegsman die door een krant wordt geciteerd. Het streven

Scène uit 'Christus Verworpen' door de Mariaspelers in 1950.

is ‘toneelspelend en -minnend Handel’ te verenigen onder het motto: ‘eendracht maakt macht’. De korfbalclub stopt haar eigen toneelproducties en gaat zich toeleggen op het ondersteunen van het openluchttoneel. De fanfare continueert haar uitvoeringen en van de voetbalclub zijn maar enkele toneelactiviteiten bekend, met name in 1951. Onder leiding van regisseur Van der Wiel spelen zij op paasmaandag het drama ‘Levensstrijd’ en de junioren de klucht ‘Een dag huisknecht’.

In 1952 wordt geen openluchtspel opgevoerd, men beperkt zich enkel tot winterstukken binnen. Het ‘natuurtheater’ gaat dan namelijk in revisie. Uit de summiere berichtgeving valt af te leiden dat het theater verkeerd georiënteerd ligt. Op zonnige zomermiddagen zit het publiek met het gezicht naar de zon en dat veraangenaamt het kijken naar een schouwspel niet. Het theater wordt derhalve omgedraaid. Publieksruimte wordt podium en podium wordt publieksruimte. Met behulp van bewoners uit Huize Padua wordt de 600 kubieke meter grond weer verplaatst, beplant en de betonpaaltjes voor de zittingen weer teruggeplaatst. Het theater krijgt de vorm die het nu nog heeft, inclusief de klanksloot tussen publiek en podium.

Een sleetse successtory

Vanaf 1953 worden jaarlijks weer openluchtspelen gebracht met titels als ‘Amor op de pastorie’, ‘De Verschoppeling’, ‘De Vuurwolf’ en ‘Het dode licht’. De laatste is een bijna voorspellende titel. Het lijkt allemaal voor de wind te gaan maar de bezoekersaantallen zijn wisselend en werken nadelig op de exploitatie. In 1955 heeft men een tekort van 187 gulden, een flink bedrag voor die tijd. Men gaat te biechten bij de gemeente voor hulp bij het oplossen van het tekort. Tenslotte int de gemeente de vermakelijkheidsbelasting à raison van 177,46 gulden. In een interne notitie van de gemeente spreekt men van “weer een nadelig saldo”. Uit deze notitie blijkt ook dat de belangstelling tussen 1953 en 1955 weer groeiende is. In 1953 zijn er gemiddeld 110 bezoekers wat in 1955 aangroeit tot een gemiddelde van 277. Of de gemeente de toneelvereniging financieel tegemoetgekomen is, weten we niet.

In 1956 krijgt de 78-jarige Oisterwijker Jan Vuijsters, (openlucht)toneelschrijver en goede vriend van regisseur Piet van Hout, de opdracht een openluchtspel te schrijven met als thema de legendarische ontstaansgeschiedenis van de Handelse Mariadevotie. De schrijver krijgt van het kapucijnenklooster in Den Bosch een doos vol literatuur over de geschiedenis van Handel om zich te oriënteren op “historisch, folkloristisch en fantasiegebied” en Piet van Hout verschaft hem informatie over bijnamen en veldnamen.
Jan Vuijsters klaart de klus en brengt het mysteriespel ‘BLOND ANNEMIEKE, de wondere Sproke van ’t Lief Vrouwke van de meidoorn op de hei van Handel’, een spel in zes bedrijven. Het verhaal speelt zich af in Handels’ contreien, omstreeks de twaalfde eeuw, op het moment dat er nog geen kapel gebouwd is. Hier woont Annemieke, ze is niet alleen blond maar ook blind en bijzonder vroom. In het verhaal krijgt ze het zwaar voor haar kiezen, een martelares waardig. In het verhaal wordt gebruikgemaakt van oude Handelse veld- en gehuchtnamen zoals Hanekamp, Verreheide en Zwart Cruijs.
Het voornemen is het stuk in 1957 in première

te laten gaan en de Gemertse Courant meldt dat "met toewijding de repetities zijn aangevangen". Er is sprake van een bezetting van zo'n honderd personen, veel rollen zijn ook al ingevuld getuige het tekstboekje van de regisseur.
Dat is ook het laatste bericht wat we erover lezen, het blijft oorverdovend stil daarna. De tekstboekjes zijn nog stille getuigen die her en der worden aangetroffen. De Handelse openluchtspeltraditie komt hiermee voorlopig tot stilstand.
Naar de reden van het niet doorgaan van het openluchtspel 'Blond Annemieke' kan slechts gegist worden, 60 jaar na dato hebben tijdgenoten het tijdelijke voor het eeuwige verwisseld of is deze episode uit het geheugen gewist. Op zijn regie-tekstboek noteert Piet van Hout: "Voor Handel geschreven, maar helaas nooit gespeeld". Mogelijke oorzaak zou kunnen zijn dat spelers geen heil meer zagen in een dergelijk zwaar mysteriespel. Men had juist enkele redelijke jaren achter de rug met luchtiger toneel, zoals 'Baas Ganzendonck' en 'Amor op de pastorie'. Uit de briefwisseling tussen Piet van Hout en Jan Vuijsters komt dat idee ook wel enigszins naar voren. Vuijsters noemt het "te weinig liefde en weinig opofferingsgezindheid van de spelers en speelsters". Maar hij schrijft ook: "het stuk is niet meer van deze tijd wordt algemeen gezegd" en de schrijver weet ook dat zijn producten niet meer in deze tijd passen. Daarom is hij ook gestopt met schrijven, hij is dan inmiddels 82 jaar. Mogelijk is de plotselinge dood van Piet van der Aa op 11 maart 1957 ook van invloed op het stopzetten van deze productie. Piet was als medeoprichter in 1946 en later als secretaris van het openluchtspelcomité bijzonder actief betrokken bij het openluchtspel. Volgens een 'In Memoriam' was hij een harde werker, een stimulator voor het toneel en wist hij enthousiasme op te wekken. Door leden van de Brabantse Mariaspelers werd hij ten grave gedragen.
De Brabantse Mariaspelers leiden daarna een teruggetrokken bestaan en tot 1960 legt men zich toe op binnenproducties, in het parochiehuis. Soms duiken er berichten op dat ze opgeheven zouden zijn maar dat blijft onbevestigd.

Nieuw elan voor het Openluchtspel?

Op initiatief van het toenmalige St.-Nicolaascomité wordt in 1959 het Comité Handelse Belangen (CHB) opgericht. Dit comité wil activiteiten voor jong en oud organiseren door het verenigingsleven in Handel goed op poten te zetten. Vertegenwoordigers vanuit de buurtschappen vormen een bestuur en gezamenlijk organiseren en coördineren ze activiteiten die geld in het laatje brengen, zoals de kermis en carnaval. De opbrengsten worden netjes verantwoord door de penningmeester en een deel ervan wordt gebruikt om Handelse verenigingen te steunen. Zo wordt op initiatief van het CHB onder andere de Bond van Ouderen opgericht.
In september 1961 stapt Gerrit Otten, voorzitter van de Brabantse Mariaspelers, naar het CHB. Hij wil de steun van dit comité om de Handelse openluchtspelen weer nieuw leven in te blazen en hij vindt hier een gewillig oor.
Het CHB is bereid om openluchtuitvoeringen weer mogelijk te maken, te beginnen in 1962. Ze bieden hand- en spandiensten aan, trachten acteurs en actrices te werven en brengen met de inschakeling van de Bond van Ouderen het terrein weer op orde. Verder gaat het CHB de reclame middels huis-aan-huis-circulaires

verzorgen en Piet van Hout wordt gevraagd de regie op zich te nemen.
Het komt erop neer dat Handels Belang, zoals CHB kortweg wordt genoemd, de gehele organisatie in handen neemt. Het CHB krijgt ook alle eer voor het openluchtspel dat opgevoerd wordt met koppen in de pers als: "…die de traditie van openluchtspelen heeft hersteld". De naam Brabantse Mariaspelers verdwijnt geruisloos van het toneel. De spelers zijn een samenvoeging van krachten uit enkele lokale toneelclubs, een los gezelschap door CHB bijeengebracht.
In de keuze voor een openluchtspel grijpt men gek genoeg terug op 'Beatrijs', een stuk wat dertien jaar eerder, in 1949, reeds is opgevoerd. Deze productie heeft een bezetting van circa tachtig personen. Hierin komen we ook de groep korfbalsters tegen die het nonnenconvent uit het verhaal voor hun rekening nemen. Het stuk wordt goed bezocht en volgens de kranten

Deze foto is gemaakt voor café Van Eldonk tijdens het teerfeest van de Brabantspelers in 1948. Op de bovenste rij van links naar rechts: Jan van de Putten, Jozef Verschuren, Jantje Bouw, Gijsbers?, Dolf van Eldonk, ???, Leo van Eldonk, Jan van Eldonk, Driek Donkers en Louis van de Ven. Middelste rij van links naar rechts: Koos Reijnen, Piet van der Aa, Jan de Bruijn, Bertje van de Kruijssen, Piet van Eldonk, Harrie Bus, Toon van de Ven, Harrie de Wit, Leo de Wit en Jo Kalkhoven. Onderste rij van links naar rechts: Win van de Vossenberg, Driek van de Elzen en Jan Donkers.

Tot 1964 blijft de fanfare toneelproducties op de planken brengen. Dit is het programmaboekje van het stuk 'Krates' met als ondertitel 'Tragedie uit 't leven van een stroper' dat de fanfare opvoerde in 1957

hebben de spelers het applaus verdiend. Maar de pers wordt ook kritischer in haar cultuurbeschouwingen. Ten aanzien van het openluchtspel 'Beatrijs' schrijft men "...dat men nog meer zal genieten als men een stuk kiest wat meer afgestemd is op deze tijd, de bewerking van Jan Vuijsters is voor de mens van hedentendage – en vooral voor de jongeren – te ouderwets". Jan Vuijsters was bij de eerste uitvoering aanwezig.
In 1963 voert men 'Genoveva van Brabant' op, een vierenhalf uur durend drama van de hand van Antoon Coolen. Het is een grote productie, niet alleen qua tijdsduur maar ook qua bezetting met maar liefst 55 spelers en de medewerking van de Gemertse gilden in hun volledige uitmonstering. In de pers is men wederom lovend maar wordt de traagheid als een groot minpunt aangehaald.
Een monsterproductie wordt in 1964 met de 'De Zeven Rozen' op de planken gebracht, ook een verhaal van Coolen, dat hij ooit speciaal schreef voor 'De Kersouwe' in Heeswijk Dinther. Het stuk kent 123 medewerkers, dat is zowat 10 % van de Handelse bevolking. Hele gezinnen zijn erbij betrokken.
De kritieken in de kranten zijn wisselend. Een recensent besluit zijn kritiek met: "de Handelse openluchtspeltraditie moet voortgezet worden, maar het wordt tijd het repertoire te herzien". Ook worden de kwaliteiten van Coolen als toneelschrijver in twijfel getrokken, hij zou te weinig actie in zijn stukken brengen.

Die kritiek wordt ter harte genomen en in 1965 wordt de klucht 'Paris of spot niet met de liefde' van de hand Jan Naaykens uit Hilvarenbeek gebracht. Met het stuk wordt redelijk succes geoogst, hoewel de krant niet zo positief is over Naaykens als toneelschrijver. Het stuk zou moeilijk speelbare scenes hebben.

Oprichting 'De Kern'

In 1965 wordt in de zaal van Cees van Hout toneelvereniging De Kern opgericht vanuit een behoefte aan meer structuur en clubverband. Comité Handelse Belangen verstrekt de jonge vereniging een startsubsidie waarmee een tekort op hun eerste winterstuk afgedekt kan worden, hoewel het qua spelkwaliteit een succes was.
In de lijn van de traditie wil De Kern in 1966 ook een openluchtspel gaan brengen. Helaas zijn de relaties tussen Handels Belang, De Kern en de regisseur getroebleerd en is een samenwerking daartussen onmogelijk. Het zelf ter hand nemen flopt; er is een tekort aan spelers, repetities worden slecht bezocht en de rolkennis is slecht. Kortom, de discipline is ver te zoeken. Duidelijk is dat De Kern niet zelf kan organiseren én spelen.
In 1967 poogt men opnieuw een openluchtspel te brengen. CHB ondersteunt het financieel met onder andere een restant saldo van de Brabantse Mariaspelers. Die zijn dan inderdaad ter ziele. Ze brengen 'Fanfarella', eveneens van Jan Naaykens en voor het eerst wordt door De Kern ook bij kunstlicht gespeeld.
In 1968 neemt De Kern weer een openluchtspel voor zijn rekening, dit keer een oosters stuk: 'Sawitr'. Het CHB geeft zijn medewerking zoals vanouds in de organisatie en de decorbouw en De Kern neemt verantwoordelijkheid voor de praktische uitvoering. Het batig saldo na de voorstellingen veronderstelt een succes, maar toch valt na dit jaar het doek voor de openluchtspelen voor een fiks aantal jaren.
De Kern tracht in 1969 nog wel een openluchtspel te realiseren, maar om onduidelijke redenen is het CHB niet meer zo happig om haar medewerking te verlenen. Men beperkt zich enkel tot facilitering van de decorbouw en wat advertentiewerving, de rest mag De Kern regelen. Het lijkt erop dat dat op dat moment het openluchtspel de das omdoet. De Kern is dan nog niet in staat om zowel de uitvoering als de organisatie van een openluchtspel in één hand te houden. Men ziet af van de uitvoering en de traditie wordt voor een flinke periode opgeborgen.

Paul Verhees (tekst en foto)

Golgotha Calvarius

Deze boom staat op de hoek van de Pandelaarse Kampen en het Karrenspoor dat naar het Boerenbondsmusuem voert. Maar wat is dit voor een boom? Kruisbessen groeien aan struiken, maar dat kruisen aan bomen groeien heb ik nooit gehoord.
E fructu arbor cognoscitur – Aan de vruchten herkent men de boom. Nou ben ik nooit goed geweest in het benoemen van alles wat groeit en bloeit. Elk vogeltje is voor mij een mus, elke plant een varen en elke boom een eik. Als ik het echt wil weten raadpleeg ik een determinatieboekje. Ik zocht op Golgotha Calvarius, want dat leek me wel een passende naam. Maar die stond niet in mijn boekje. Op internet vond ik wel een Limburgse wijngaard die Kruisboom heet, maar onze Wijnboomlaan ligt een stukje verder dus die zal er ook wel niks mee te maken hebben. Ach, ik heb me erbij neergelegd: deze boom mag geen naam hebben. Ik vroeg me nog wel af of ze het hout van deze boom gebruiken om kruisbogen van te maken.

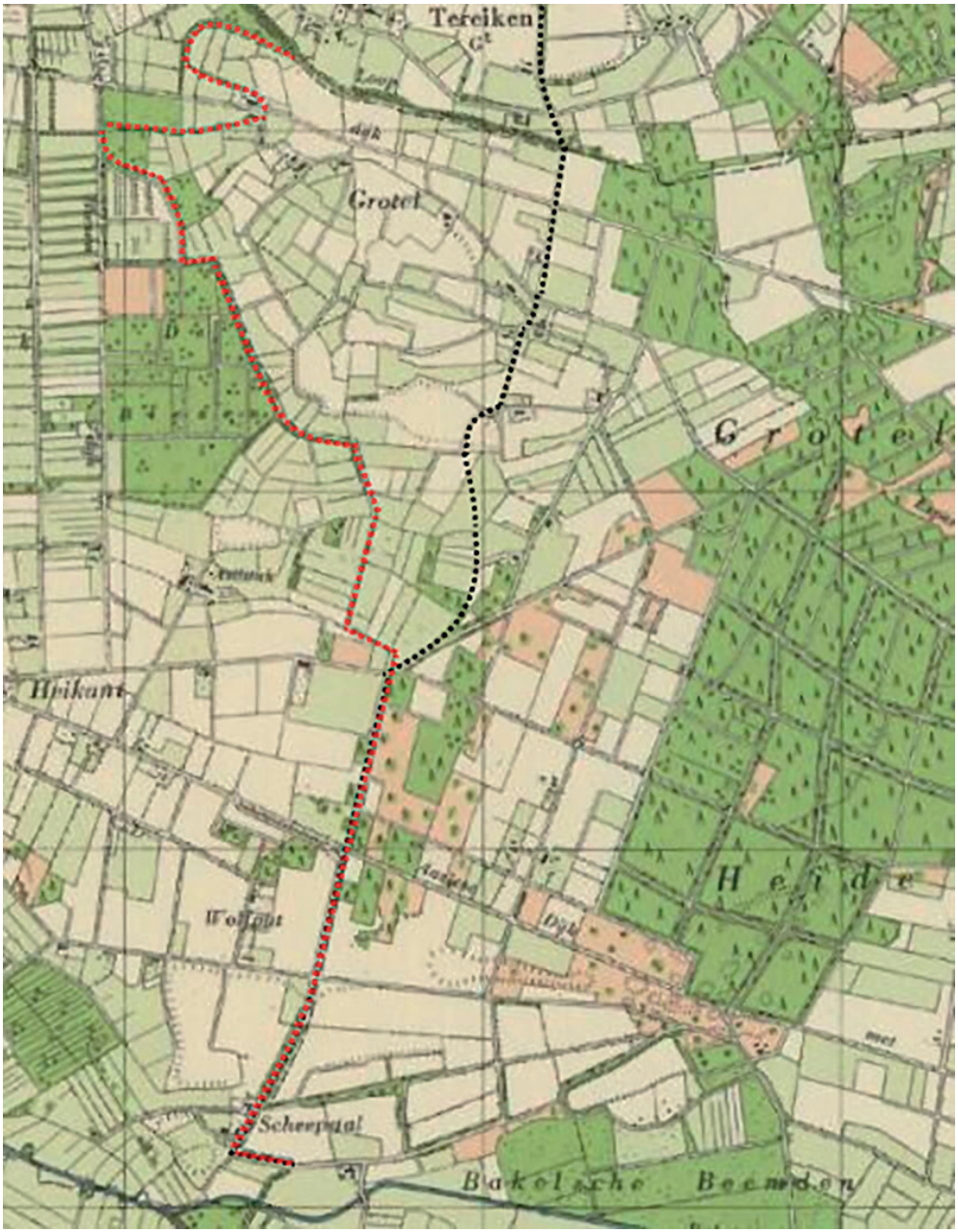
Jan Timmers

De Ymelbeek en de landweer in De Biezen

In Gemerts Heem schreef Jacques van der Velden over de betekenis van de naam Ymelbeek. De conclusie was dat het een beek betreft, die bekend stond om de aanwezige emelten. Bij het artikel stond een kaartje waarop de Ymelbeek is aangegeven als de waterloop op de grens van Gemert-Bakel en Laarbeek, om preciezer te zijn tussen Bakel en Aarle-Rixtel. Over de Ymelbeek is nog meer te vertellen. Er lag ook een landweer langs.

Van de naam Ymelbeek zijn maar een paar vermeldingen bekend. In een oorkonde uit 1408 wordt de grens beschreven tussen Bakel en Gemert.[1] Die beschrijving van de grens begint op het meest westelijke punt waar Bakel en Gemert aan elkaar grensden. We citeren: *"ierst tey(n)den aen Dijmelsbeke bij den ouden pale, daer staende in der eerden, die pael verniwet ende geset, (… …), van dien pael voert totten ouden pael voer Hoge Aerle bij die vonder, …".* In modern Nederlands: "het begin is aan het eind van Dijmelsbeek bij de oude paal die daar in de aarde staat, die paal vernieuwd en gezet, (… …), vanaf die paal verder tot de oude paal die voor Hogen Aarle staat bij de brug, …". In deze tekst is Dijmelsbeek een samentrekking van het lidwoord 'de' en de naam 'Ymelbeke', waarbij ook nog de y vervangen is door ij. We weten dat omdat de oudste vermelding inderdaad Ymelbeke is. Een samentrekking van een naam met het lidwoord komen we in Gemert ook tegen bij Daalhorst, waarvan de oude vermeldingen steevast 'De Aelhorst' is. De vermelding uit 1408 maakt duidelijk dat het meest westelijke grenspunt tussen Gemert en Bakel het eindpunt van de Ymelbeek is. Het is de plaats waar deze beek uitmondt in wat nu de Snelleloop is, maar wat destijds nog de Broekloop was.

De oudste vermelding die we kennen dateert uit 1288. Dat is 120 jaar eerder. Het betreft een oorkonde van de abdij van Echternach, die op Grotel een hoeve in bezit had en ook eigenaar was van de tienden van Grotel, een kerkelijke belasting bestaande uit het tiende deel van de oogst.[2] In de oorkonde staat onder meer het volgende geschreven, nu direct vertaald naar het Nederlands: *We hebben zaken zorgvuldig nagekeken en met oplettende aandacht doorgelezen en hebben tussen overige onderscheidene gegevens de grenzen gevonden van de tiende van Grotel, welke tiende Arnold van Grotel van ons en van ons klooster in manschap heeft en als leenman bezit; de voorheen door onze voorgangers (vastgelegde) grenzen worden als volgt genoemd: "Ten eerste de openbare weg die van Helmond komt waar een berg ligt en de weg vol-*

Op de kaart van 1953 staat met een rode stippellijn de huidige grens tussen Bakel en Aarle-Rixtel vanaf Scheepstal in het zuiden tot aan de grens met Gemert in het noorden. De zwarte stippellijn geeft het (deels verdwenen) tracé aan van de oude weg van Helmond naar Gemert via Grotel.

In oktober 2020 is een onderzoekssleuf gegraven door de landweer langs de Snelleloop. De landweer bestaat uit twee flinke wallen en drie greppels. De totale breedte is ca 15 meter. (foto RAAP)

gend die gaat naar Moersveld tot aan Breda bij de dijk. En vervolgens tot aan het allodium van ons klooster, verder tot aan Sulmere en vandaar volgend naar de oversteekplaats aan deze zijde van de beek die Ymelbeke wordt genoemd, tot aan de openbare weg van Helmond voornoemd". De abdij van Echternach had dus in zijn archieven gezocht en een beschrijving gevonden van de grens. Die beschrijving moet dus een stuk ouder zijn dan 1288 en de vermelde grenspunten, zoals Moersveld, Breda en Sulmere kennen we nu helemaal niet meer. We kennen nog wel de oude openbare weg van Helmond naar Gemert, die vanaf Scheepstal over Grotel loopt en in Gemert verder gaat als de Oude Helmondseweg en die dus kennelijk al ruim voor 1288 bestond. Op een kaartje van 1953 is het oude tracé van deze weg aangegeven. De beschreven tiendgrens kunnen we helaas niet reconstrueren. Alle toenmalige akkers op Grotel moeten binnen die begrenzing hebben gelegen, maar we hebben te weinig houvast. Wel is duidelijk dat de Ymelbeke een deel van die tiendgrens was.

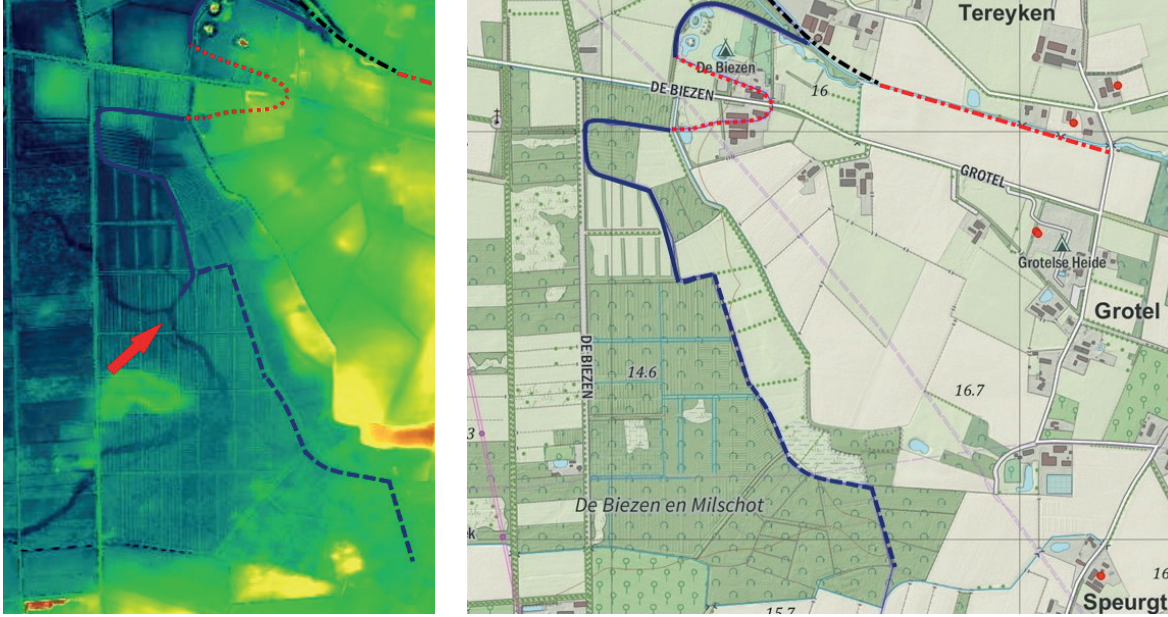
Grotel, Echternach en het Aarles Broek

De tiendgrens van Grotel zal niet overal samenvallen met de huidige dorpsgrens. Die is pas later tot stand gekomen. De eerste aanzet tot de grens tussen Bakel en Aarle-Rixtel werd gegeven in 1300. In dat jaar wordt door de hertog van Brabant een groot gebied in bruikleen gegeven aan de inwoners van Aarle-Rixtel en Beek en Donk. Het betrof een gebied in de huidige gemeente Laarbeek tussen de Aa en de gemeente Gemert-Bakel. Het zuidelijk deel ervan kennen we nu als het Aarles Broek. De begrenzing van dat gebied werd in 1300 beschreven en we geven hier de Nederlandse vertaling: *"Vanaf de molen van Scheepstal zich uitstrekkend tot aan de grensscheiding met de gemene gronden van Gemert, die wij te respec-*

De dorpsgrens tussen Bakel en Aarle-Rixtel ter hoogte van eco-touristfarm De Biezen staat op deze kaart van 1900 aangegeven met een zwarte streeplijn. De grens volgt de grote lussen van de Ymelbeek.

teren hebben, en van die grens met Gemert tot aan Bribrake en vanaf Bribrake tot aan rivier de Aa en verder tot de Heesterbrug en vandaar stroomopwaarts tot de molen van Scheepstal." [3] De grens van Gemert lag in 1300 kennelijk al vast, maar de grens tussen Bakel en Aarle-Rixtel was een nieuwe, denkbeeldige lijn van Scheepstal naar het eindpunt van de Ymelbeek, maar was nog niet exact vastgelegd. Dat was aanvankelijk ook niet nodig, want de bewoners van Grotel en waarschijnlijk ook van Scheepstal maakten van oudsher al gebruik van het Aarles Broek, samen met die van Aarle-Rixtel en Beek en Donk. Een grens tussen Grotel en Aarle-Rixtel had daarom nog geen functie. Die conclusie kunnen we trekken uit het feit dat de jaarlijkse lasten die door de bewoners betaald moesten worden voor het gebruik van de nieuw uitgegeven gemene gronden slechts voor twee derde deel voor de hertog was en voor een derde aan de abdij van Echternach betaald moest worden. Kennelijk had de abdij van Echternach vanouds een deel van het Aarles Broek in bezit. De abdij had een hoeve op Grotel en was daarnaast eigenaar van de watermolen van Scheepstal. De bewoners van Grotel en ook die van Scheepstal maakten gebruik van het Aarles Broek en ze bleven dat ook na 1300 doen. Een oorkonde uit 1429 bevestigt dat. Die oorkonde beschrijft de uitspraak van de schepenen van Den Bosch over een geschil tussen de geburen van Rixtel, Aarle en Beek enerzijds en de geburen van Grotel anderzijds over het gebruik van het broek in Aarle-Beek.[4] Diverse personen getuigden dat de geburen van Grotel het broekgebied gebruikten juist zoals de geburen van Rixtel, Aarle en Beek dat deden. Zij betaalden daarvoor ook een jaarlijkse last, precies zoals ook de geburen van Aarle, Rixtel en Beek moesten betalen. En de getuigen Willem Cuppens, Heyn Knuyt, Jan Poertman, Jan Loyneefs, Lambrecht van der Bruggen en Jan Lemmens voegden daar nog aan toe dat als die van Grotel hun verplichtingen niet nakwamen, de richter van Aarle beslag kwam leggen op hun goederen. Voor de zekerheid werden nog twee schepenen van Gemert en vier andere Gemertenaren opgetrommeld om te verklaren dat de genoemde getuigen onder goede naam en faam bekend stonden en dat zij als Gemertenaren geen eigen belang hadden in de kwestie. Duidelijk is dat tot kort voor 1429 de bewoners van Grotel het Aarles Broek gewoon konden gebruiken, maar dat in die periode Aarle, Rixtel en Beek dat gebruik door Grotel wilden terugdraaien. De schepenen van Den Bosch waren van oordeel dat dat niet zomaar kon en dat de bewoners van Grotel eerst officieel moesten worden uitgekocht.

Links de hoogtekaart van het grensgebied tussen Bakel en Aarle-Rixtel en rechts de huidige topografische kaart. Op de hoogtekaart betekent geel hooggelegen gebied en donkerblauw is het laagst. De rode pijl wijst naar de plaats waar twee donkerblauwe, voormalige beddingen van de Ymelbeek bij elkaar komen, eentje vanuit het westen en eentje vanuit het zuiden. De doorgetrokken blauwe lijn geeft het nog bestaande deel van de Ymelbeek weer met daarlangs een landweer. De blauwe streeplijn geeft de landweer aan met daarlangs een al dan niet gegraven waterloop. De lus met de rode stippellijn is een verdwenen stuk van de Ymelbeek en de landweer. Rechts bovenaan op de kaartjes in zwart de nog bestaande landweer langs de Snelleloop en in rood het deel van de landweer dat in 2020 hersteld zal worden.

Landweer op de grens met Gemert

In de oorkonde van 1429 wordt nog een andere opmerkelijke getuigenis afgelegd. Behalve dat de geburen van Grotel een jaarlijkse last moesten betalen voor het gebruik van het Aarles Broek, waren zij ook verplicht om samen met lieden van Aarle, Rixtel en Beek de 'grave' tussen hun broekgebied en het broekgebied van Gemert te onderhouden. Ze weten te melden dat dat al meer dan zestig jaren het geval was. Het woord 'grave' moeten we hier opvatten als graafwerk, zoals in veel middeleeuwse akten. Dat graafwerk behelsde niet alleen het graven van een greppel of gracht, maar tegelijkertijd ook het opwerpen van een wal. In de oorkonde wordt dan ook gesproken van het ôpgraven. Hier vinden we de oudste getuigenis over de landweer langs de Snelleloop tussen het Aarles Broek en het Gemertse broek. Die landweer bestond in 1429 kennelijk al meer dan zestig jaren. Dat betekent dat de landweer in 1370 al bestond en misschien al ouder was. De landweer lag niet alleen op de grens tussen Gemert en Aarle, maar liep verder door op de grens tussen Gemert en Bakel. Op de kaart van 1953 ligt er nog steeds een gedeeltelijk dubbele wal op de grens tussen Tereyken en Grotel. Het is dat deel van de landweer geweest waarvoor de bewoners van Grotel de onderhoudsplicht gehad zullen hebben. Vóór 1963 is dat deel van de landweer verdwenen. In 2020 wordt dat stuk door het waterschap gereconstrueerd.

De landweer langs de Snelleloop zal niet direct na 1300, toen Aarle-Rixtel en Beek en Donk van de hertog het gebied in bruikleen kregen, zijn aangelegd. In een oorkonde uit 1336 wordt

De landweer in De Biezen.

door de hertog van Brabant melding gemaakt van een grensgeschil tussen Gemert enerzijds en Aarle, Rixtel en Beek anderzijds met als gevolg dat de grens opnieuw werd afgepaald.[5] Als de landweer er toen al gelegen zou hebben, dan was geen discussie nodig over de ligging van de grens en was een nieuwe afpaling ook onnodig geweest. De landweer langs de Snelleloop zal dus tussen 1336 en 1370 zijn aangelegd.

Een nieuwe landweer in De Biezen

Terug naar het conflict tussen Grotel en zijn buren. De uitspraak in dat conflict door de schepenen van Den Bosch hield in dat de geburen van Grotel het Aarles Broek mochten blijven gebruiken, totdat zij door Aarle, Rixtel en Beek zouden worden uitgekocht. Dat zal kort daarna ongetwijfeld zijn gebeurd. Het gevolg daarvan is dat die van Grotel niet langer van het Aarles Broek gebruik mochten maken. De grens moest daarom nauwkeurig worden vastgelegd. Zoals gezegd was dat waarschijnlijk tot op dat moment niet gebeurd, omdat het gewoon nog niet nodig was geweest. De grens die toen werd vastgelegd is nu nog steeds de grens tussen Gemert-Bakel en Laarbeek. Als grenslijn in het zuidelijk gedeelte werd de oude en rechte weg aangewezen, die van Scheepstal in noordelijke richting loopt tot aan de Aarlese Heikant. In het noordelijk stuk werd de Ymelbeek, die met grote lussen door het grensgebied stroomde, deels als grens aangehouden. Op de hoogtekaart van het gebied zijn oude beddingen van die beek te zien, die vanuit het westen en zuiden komen. Voor de nieuwe grenslijn werden die oude bed-

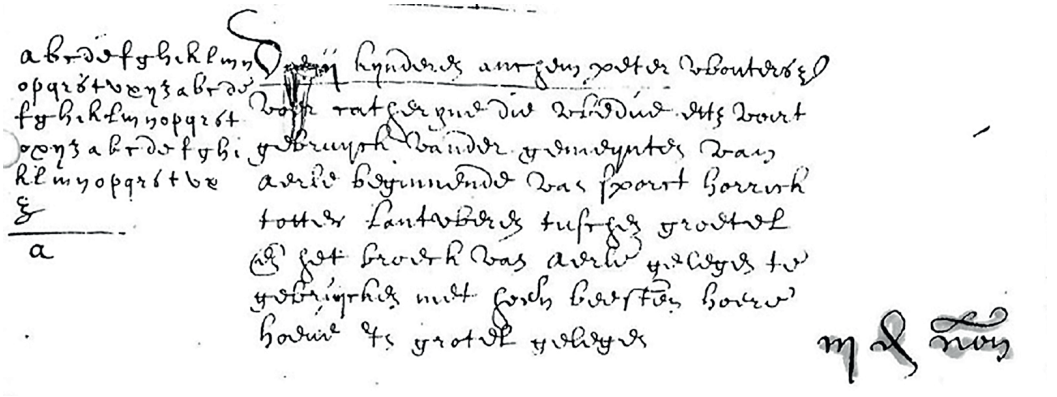
dingen niet gebruikt. De grens kwam iets oostelijker te liggen. Of daar destijds al een beek aanwezig was of dat die juist voor dit doel werd gegraven, is moeilijk te achterhalen. Mogelijk is in dat middengedeelte een waterloop gegraven tegelijk met de aanleg van een nieuwe landweer, want ook langs de Ymelbeek werd een landweer aangelegd. Die inrichting zal kort na 1429 zijn beslag hebben gehad. De landweer op de grens van Aarle en Bakel ligt er nog steeds. Hij is minder fors dan de landweer langs de Snelle loop en valt in het landschap daarom ook wat minder op. Desalniettemin is het een aardwerk met een grote monumentale waarde.

De landweer in de cijnsboeken

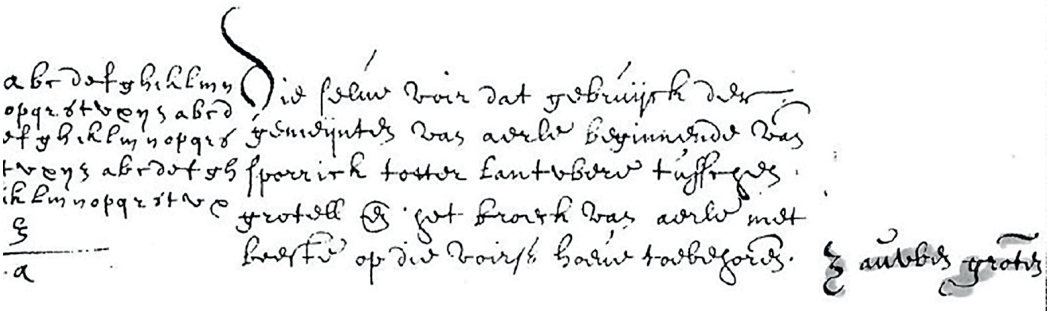
In latere perioden wordt de landweer tussen Grotel en Aarle nog regelmatig in de archieven genoemd. Een paar vermeldingen die voorkomen in het cijnsboek van het Huis van Rixtel noemen we nog, omdat het bijzondere vermeldingen betreft. In dit cijnsboek worden personen vermeld die vanaf ca 1530 een cijns moeten betalen aan de heer van Rixtel.[6]
Het bijzondere van deze vermeldingen is dat de personen die aan de heer van Rixtel cijns moeten betalen, mensen zijn die op een hoeve op Grotel wonen en kennelijk toch gebruik mogen maken van de gemene grond in Aarle.

De landweer op de grens tussen Grotel en Aarle in natuurgebied De Biezen.

Deij kynderen Anchem Peter Wouterszn voer Catheryne die weduwe vrz voirt gebruyck van der gemeynten van Aerle beginnende van Sporct Horrick totter lantweren tusschen Groetel ende het broeck van Aerle gelegen, te gebruycken met hoeren beesten, hoeren hoeve in Grotel gelegen - iii st nov (= 3 nieuwe stuivers)
In de linker marge staan letters die aangeven in welk jaar de cijnsbetalingen zijn gedaan.

Die selve voir dat gebruijck der gemeynten van Aerle beginnende van Sporrick totter lantwere tusschen Grotell ende het broeck van Aerle met beesten op die voirsz hoeve toebehorende - 3 auwen groten

Noten:

1. De oorkonde is opgenomen in een andere oorkonde, uit 1434, die werd opgesteld vanwege de geschillen over het gebruik van de Gemertse Peel. Archief van de Kommanderij van de Duitse Orde in Gemert (AKDOG), inventarisnr 20.
2. AKDOG inventarisnr. 826, gepubliceerd in H. Camps, Oorkondenboek van Noord-Brabant deel 1 onder nummer 431.
3. H. Camps, idem, nr 604 dd 4-12-1300. Ter verduidelijking: de watermolen van Scheepstal lag op de Bakelse Aa in de buurtschap Scheepstal ten noorden van de Helmondse wijk Dierdonk; Bribrake is het punt waar de Broekkantseweg in Gemert doodloopt op de Snelleloop; De Heesterbrug is de brug over de Aa in de weg van Gemert naar Beek en Donk, vlak voor de Beeksebrug over de Zuid-Willemsvaart.
4. AKDOG inv nr 18, regest 217, dd 24-9-1429.
5. A. van Sasse van Ysselt, Oorkonden betreffende Rixtel, 1920, blz 25
6. Archief Huis van Rixtel, cijnsboek 1530, met dank aan Henk van Beek.

Hans van de Laarschot[1]

Gemert verdedigd in ’14-‘18

De Eerste Wereldoorlog (WO I) woedde van 1914 tot in 1918. Op 11 november 1918 kwam een einde aan deze gruwelijke strijd door het overeenkomen van een wapenstilstand. Vervolgens kwam met het Verdrag van Versailles op 28 juni 1919 een formeel einde aan de oorlog. In onze regio waren wij gevrijwaard van strijd vanwege de neutraliteit die Nederland betrachtte, maar we bevonden ons wel dicht bij het strijdtoneel.

De grens met België, dat wel – en hevig – in de ‘Groote Oorlog’ betrokken was, was erg nabij. Nederlandse legertroepen waren in het grensgebied paraat en de legertop hield ook rekening met aanvallen op ons land. Om daar enigszins op voorbereid te zijn, voerde het leger in de jaren voor[2] en tijdens WO I in onze regio verkenningen uit. Die waren strikt geheim. De officieren verkenden in burgerkleding, informeerden wel bij deze en gene, maar zullen niet gezegd hebben waarom. Zelfs de burgemeesters van de te verkennen gemeenten waren niet op de hoogte en hebben nooit geweten wat het eigen leger bedacht had om de vijand in bijvoorbeeld Gemert te bestrijden. De bedachte, aaneengesloten verdedigingsgordel werd gevormd door verdedigingsstellingen van de groep Gemert (waaronder Aarle-Rixtel, Beek en Donk en Lieshout), de groep Helmond, de groep Asten, de groep Meijel en de groep Kessel tot de Maas. Deurne en Vlierden speelden een essentiële rol in het achterland.

Van elke verkenning werd door de verantwoordelijk officier een gedetailleerd rapport opgemaakt met een beschrijving van het landschap, de verdedigingslocaties, de belemmeringen en de medische omstandigheden, met onder meer aandacht voor de waterkwaliteit. Tekeningen en kaarten verduidelijken de rapportteksten. Opvallend is dat een aanval verwacht werd vanuit het (zuid)westen en niet zoals bij de oorlogsdreiging in de jaren dertig van de vorige eeuw vanuit het oosten, waarvan in Gemert-Bakel onder meer de Peel-Raamstelling resteert. Er bleek gelukkig geen noodzaak te zijn de gedachte verdedigingswerken voor WO I aan te leggen, zodat we in het landschap hier niets van kunnen opmerken. Wel zijn de rapporten, kaarten, tekeningen en correspondentie bewaard gebleven en in het Nationaal Archief in Den Haag in te zien.

Een stelling van Gemert tot de Maas

De gehele stelling was voorzien vanaf paal 97[3] aan de Zuid-Willemsvaart, langs het kanaal zuidwaarts tot paal 74 iets voorbij sluis 11 bij Someren/Asten, waar ze afbuigt naar Meijel om vervolgens langs het *Zijkanaal* de Maas te bereiken. Paal 97 is het punt tussen Keldonk en Boerdonk in de buurt van nu Bosscheweg 17 (Erp). De stelling is verdeeld in twee sectoren, de noordelijke en de zuidelijke. De scheiding hiertussen is de lijn van de kerk van Liessel naar de kerk van Ospel. Gemert valt in de noordelijke

sector, die drie groepen omvat:

1. *Groep GEMERT. Van Pl. 97 Zuid Willemsvaart (1 K.M. beZ[uiden]. Sluis No. 5 tot Pl. 89 beO[osten]. Rixtel.*
2. *Groep HELMOND. Van Pl. 89 tot 200 M. beZ. P. 81(1 K.M. beZ. Stipdonk).*
3. *Groep ASTEN. Van Pl. 81 tot de scheiding der sectoren.*

De zuidelijke sector kende een verdeling in twee groepen:

1. *Groep MEIJEL. Van de scheiding der sectoren tot de bocht in het Zijkanaal 250 M ten Z. van Pl. 1.*
2. *Groep KESSEL. Van pl. 1 tot de Maas.*

Naast de operationele bezetting (tabel 1) kreeg elke sector drie reservebataljons toegewezen voor aflossing van de bezettingstroepen. Plus enige artillerie en één compagnie mitrailleurs. Beide sectorcommandanten konden een vliegtuigafdeling inzetten voor verkenningen over een grote afstand, groter dan de wielrijders konden bereiken.

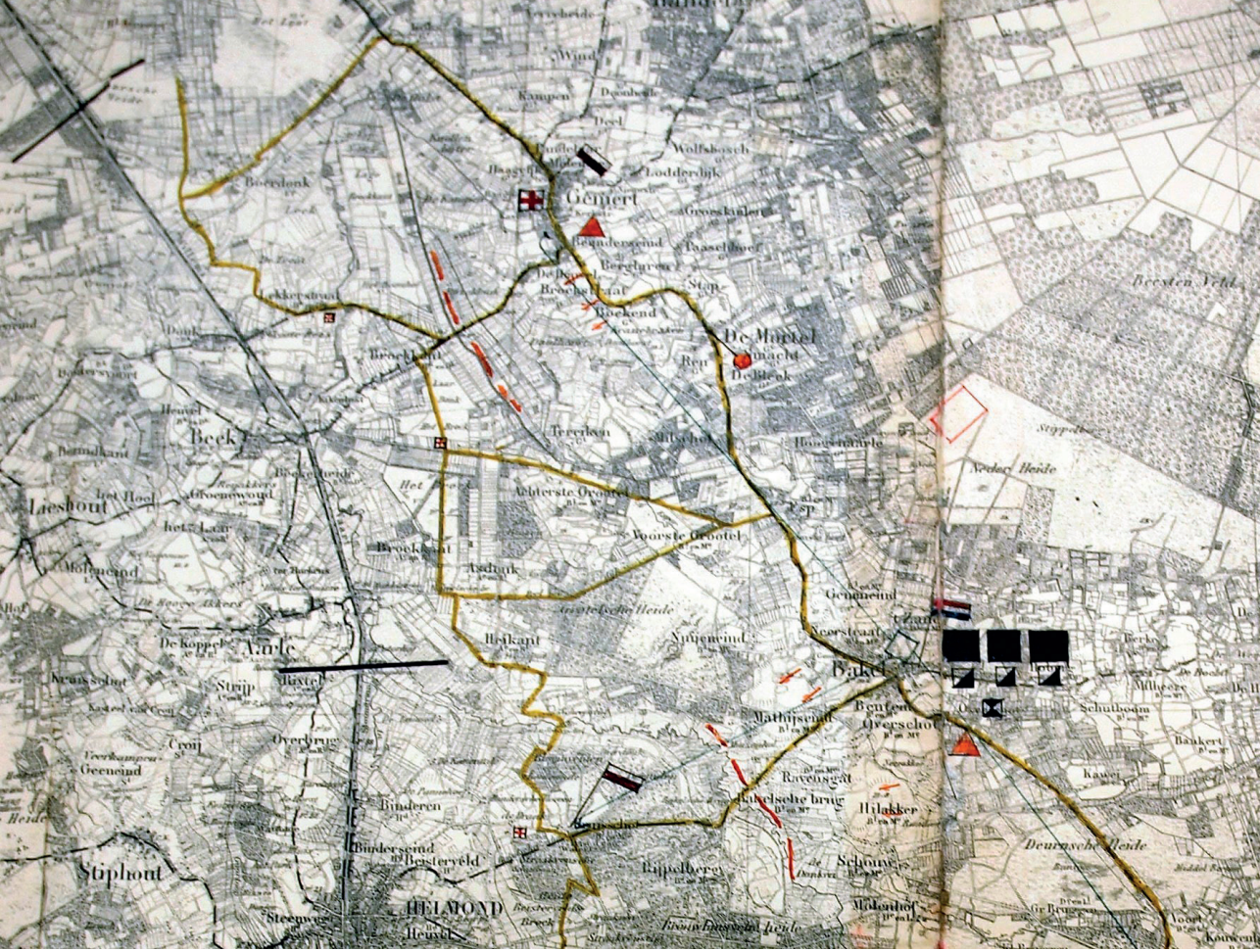
	Aantal bataljons bezettingstroepen	**Aantal batterijen lichte gesch. reserve**	**Aantal compagnies wielrijders**
Groep Gemert	8	8	1
Groep Helmond	6	6	1
Groep Asten	6	6	1
Totaal noord. sector	20	20	3
Groep Meijel	6	6	1
Groep Kessel	7	7	1
Totaal zuid. sector	13	13	2

Tabel 1. Bezetting van de stelling

De verkenningen

Op 10 augustus 1917 kreeg kolonel M.C. van der Hoog van de III[e] Divisie opdracht van luitenant-generaal Van Terwisga om tussen 20 en 25 augustus een detailverkenning uit te voeren van de noordelijke sector. Daarbij mocht hij zich laten vergezellen door andere officieren, van wie de eerste aangewezen moest worden door zijn divisiecommandant. De anderen mocht hij zelf kiezen. De kolonel kreeg het advies om een rijwiel mee te nemen. Nog dezelfde dag geeft Van der Hoog de opdracht aan diverse officieren om de terreinen van de verschillende groepen te verkennen en de beste verdediging te bedenken. Voor Gemert is dat luitenant-kolonel C.E. Baud.

Het resultaat van de sectorverkenning is duidelijk omschreven in de opdracht: een rapport met als bijlage een kaart. Op de kaart moest hij aangeven wat de beste plaats is voor de opstelling van de sectorreserve, de *gemeen-*

Kaart 1. Detail van de kaart van de noordelijke sector met het commandocentrum in Bakel en militaire bestemmingen in Gemert. De rechthoek op Neder Heide is het gedachte vliegveld (bij pijl). De zwarte lijnen dwars over de Zuid-Willemsvaart geven de grens van de stelling Gemert aan. Een toelichting op de andere symbolen is in de tekst opgenomen.

schapswegen, *telefonische gemeenschappen, eventueele opnamestellingen* en *aanvullingsplaatsen*. In het rapport wilde de hoogste baas van het Nederlandse veldleger ook lezen welke maatregelen voor de hygiëne genomen moesten worden en waar de troepen ondergebracht konden worden. Uiterlijk 1 september moest het rapport op zijn bureau liggen. Dat werd anderhalve week later, als het met de rapporten van de groepsverkenningen van Breda naar Den Haag wordt gebracht.

Afstemming sectorverkenners met groepsverkenners

Van 20 tot en met 24 augustus is de noordelijke sector verkend door kolonel M.C. van der Hoog, kapitein-adjudant A.E. Kist, kapitein K. van Drunen en reserve-eerste luitenant D. Baggelaar. De eerste dag begon met een afstemming met de verkenners van de aparte groepen.

De groepscommandanten dienen hun manschappen in de breedte naar eigen inzicht over

vakken te verdelen. *De voorloopige bezetting van elk vak – met uitzondering van het gedeelte voor den veiligheidsdienst bestemd – wordt gelegerd op 1000 à 2000 M. achter de voorste verdedigingslijn.* Elke groep ging beschikken over twee tot vier bataljons groepsreserve, die gereed dienen te staan als de vijand nadert. Voor de groep Gemert zullen die worden gelegerd in Gemert (1 regiment van 3 bataljons) en De Mortel. De reservetroepen voor de sector komen in Bakel te liggen en niet in Deurne, zoals eerder gedacht. Deurne ligt te ver van het noordelijkste deel van de stelling. Voor de groepsreserve is Deurne wel belangrijk, omdat de trein Deurne-Helmond kan worden ingeschakeld. Het gaat om drie bataljons (■ kaart 1), 3 batterijen met 8 cm-geschut (◪ kaart 1) en 1 compagnie mitrailleurs (◪ kaart 1). Meerdere locaties in Bakel komen in aanmerking als legeringsplaats voor de diverse compagnieën, zoals het Boerenbondsgebouw, de kerk, de jongensschool, de Zusterschool en koffiehuis Vermulst. De heide tussen de weg Bakel-Gemert en de korenmolen zal fungeren als verzamelplaats van de sectorreserve. Het verkenningsterrein van wielrijders van de groep Gemert is ten westen van de Zuid-Willemsvaart tot Middelbeers.
Het sectorstafkwartier (◪ kaart 1) kan in de pastorie in Bakel ingericht worden *waar een voldoend aantal bureelvertrekken aanwezig zijn*. In de nabijheid is voldoende logiesgelegenheid voor de officieren. En waar kan het vliegkamp komen voor de vliegtuigafdeling? Volgens de sectorverkenners op de Nederheide ten noordoosten van Bakel. Maar, enkel het westelijk deel is geschikt als vliegterrein. De oostelijke heide is ongeschikt omdat het te geaccidenteerd en doorsneden is. De groepsverkenners hebben nog een ander geschikt hulplandingsterrein gevonden, *gelegen op het bouwland, dat aan de N- en O-zijde begrensd wordt door de drie Korenmolens, aan de O-zijde van Gemert gelegen. Dit terrein is vlak en vast en zou waarschijnlijk met weinig voorbereiding voor het beoogde doel zijn in te richten.*

De gemeenschapswegen voor de gehele sector (▬ *kaart 1)*

In het vooroverleg tussen de sectorverkenners en de groepverkenners zijn afspraken gemaakt over het bepalen van de geschikte gemeenschapswegen, de te gebruiken routes van het ene naar het andere punt, zoals van de legeringsplaats van een compagnie reserve naar de voorste loopgravenlinie.
Als gemeenschapsweg van de standplaats der Sectorreserve naar eenig vak van de groep GEMERT is in de eerste plaats bestemd de weg BAKEL-GEMERT, een zeer goede macadam weg, 5 M. breed en uitstekend geschikt voor verplaatsing van troepen der verschillende wapens.
[…] *Voor verplaatsing naar het zuidelijk gedeelte zullen van af ESP bestemd zijn de beide Peeldijken, de Noordelijke voerende naar BEEK, de Zuidelijke naar AARLE. Beide wegen hebben het zelfde karakter. Het zijn ±6 M. breede landwegen, welke tot even voorbij de bruggen over de ESPERloop geheel open zijn.*
Daarna loopt de Zuidelijke Peeldijk geheel in boschterrein, de noordelijke is ten noorden van Achterste Grootel beplant met jonge eikenboomen, welke echter geen afdoende bescherming tegen waarneming uit de lucht geven. Beide wegen zijn aan het westelijk gedeelte (westelijk

van den verbindingsweg der beide Broekkanten) verhard. Waar de beide Peeldijken niet verhard zijn, zijn de karresporen voor het marcheren van Infanterie eenigszins hinderlijk, terwijl ook voor de verplaatsing van artillerie enkele zandige gedeelten bezwaren opleveren, zonder dat echter gezegd zou moeten worden, dat zij voor de genoemde wapens niet bruikbaar zijn. De bruggen over de Esper loop zijn in goeden toestand en hebben eene breedte van 3 ½ M.
Voor verplaatsing van de sectorreserve naar het centrale deel van de groep Gemert zijn meerdere mogelijkheden. Allereerst via de weg over Gemert en dan over de harde wegen van de Broekkant en de 'Lekkerstraat'. Dat die route langer is dan via de Achterste Grootel en Broekkant, wordt ruimschoots gecompenseerd door het betere wegdek. Naar Boerdonk en het meest noordelijke deel van de stelling gaat het beste via de kunstweg over Gemert tot Koks en de landweg naar Boerdonk. *Deze landweg, breed ±6 M. is een weg met vrij hard bovenvlak, met gras begroeid en voor verplaatsing van infanterie, en artillerie behoorlijk geschikt.*
Naar de middengroep ligt het voor de hand dat de sectorreserve de kunstweg Bakel-Helmond volgt tot aan Kruisschot. Nadeel is wel dat ze vanuit de lucht erg goed te zien is.
De groepsverkenner pleit voor wegwijzers op belangrijke kruispunten van wegen in en achter de stelling met voorkeur om deze 's nachts te verlichten en wel op een voor de vijand onzichtbare manier.

Gemert telefonisch verbonden met Helmond, maar Bakel niet

Een goede en snelle communicatie tussen het hoofdkwartier en de groepen is gewenst. De telefoon is hiervoor een adequaat middel. Welke telefonische verbindingen moeten er komen tussen het sectorstafkwartier en de groepsstafkwartieren? Het sectorstafkwartier zal te Bakel zijn ingericht en het groepsstafkwartier voor de groep Gemert in Gemert. Vanuit Bakel zal voor elk van de kwartierplaatsen een verbinding aangelegd worden. Bakel kent echter nog geen telefoonnet. Waarschijnlijk zal in januari 1918 een verbinding Bakel-Helmond tot stand zijn gebracht. En wat zijn de aanknopingspunten voor de andere gewenste telefoonverbindingen (dunne, zwarte lijnen op kaart 1)? Gemert is telefonisch enkel verbonden met Helmond. Voor Gemert moet derhalve een afzonderlijke lijn Bakel-Gemert worden aangelegd.
De groepscommandanten bepalen welke telefoonlijnen nodig zijn voor hun onderlinge communicatie en die met hun troepen. De verkenner van de groep Gemert pleit voor een telefonische en/of telegrafische verbinding van Gemert met Sint-Oedenrode. Dit is in het belang van een snelle communicatie met de wielrijders, die ten westen van de Zuid-Willemsvaart de situatie verkennen, en de legertroepen ten zuiden van Den Bosch. Een van de doelen van de stelling aan de Zuid-Willemsvaart is namelijk *om den opmarsch van vijandelijke troepen uit Westelijke richting te stuiten, althans zoodanig te vertragen, dat eene nabij 's Hertogenbosch opgestelde divisiegroep gelegenheid krijgt uit Noordelijke richting in te grijpen*. De artillerietroepen bekijken de telefoonverbindingen voor de regeling van het artillerievuur. De groepsverkenner schat in dat voor de gehele stelling Gemert 80.000 meter telefoondraad en 70 telefoontoestellen nodig zijn.

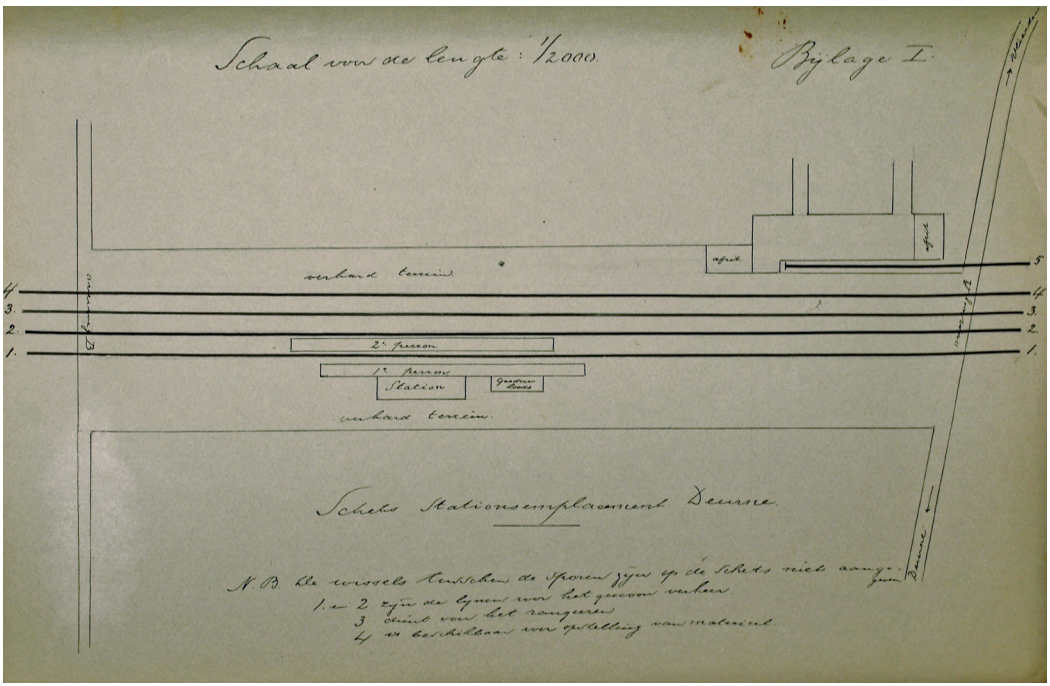
Bevoorrading via station Deurne naar kasteel Gemert

De bevoorrading van de stelling gaat gebeuren vanuit de Rangeerdienst Nijmegen-Arnhem. De *etappenspoortreinen* kunnen de stelling bereiken via het spoor over Venlo. Station Deurne zal het eindstation zijn voor de noordelijke sector. Dat is *daarvoor alleszins voldoende ingericht. De verplegingsspoortrein kan worden opgesteld op lijn 4* (kaart 2). Vandaar gaan de levensmiddelen etc. met vrachtauto's naar de plaats van bestemming. De verkenners van de Groep Gemert kiezen hiervoor de rondgaande dreef om het kasteel Gemert (zie kaart 3 bij *aanvullingsplaats*). Die vinden ze een geschikte bevoorradingsplaats vanwege de ligging *nabij den grooten kunstweg Erp-Gemert-Bakel en aan den stoomtramweg van Helmond via Gemert naar 's Hertogenbosch*.

De gewondentrein zal opgesteld zijn op lijn 1 (kaart 2). Op perron 1 kan het inladen van gewonden in veertien wagons gelijktijdig geschieden. De Deurnese stationschef is ermee akkoord dat het gewone treinverkeer omgeleid wordt via lijn 3.

Aanvullingsplaats bij koffiehuis "De Keizerskroon"

In verband met de onderbrenging der troepen van den Sector worden aanvullingsplaatsen

Kaart 2. De gedachte verkeerssituatie op het station van Deurne. Rechts de weg Deurne-Vlierden. Spoorlijnen 1 en 2 zijn voor het gewone treinverkeer, lijn 3 is voor het rangeren en lijn 4 is beschikbaar voor opstelling van materieel.

(kaart 1) *aangewezen*. Voor Gemert is dat *voor 7 bataljons en 7 batterijen, n.l. 3 bataljons der groepsreserve en de bataljons en batterij van de vakken der groep GEMERT, behalve het zuidelijk bat^{ons} vak. Als terrein voor de aanvullingsplaats is bestemd een hoog weiland nabij den kunstweg BAKEL-DE MORTEL-GEMERT, gelegen achter het koffiehuis "De keizerskroon"[4] bij* [op de kaart bij de] *B van Beijnderseind. Goede toegangen voor in- en uitrijden zijn aanwezig*.

Zorg voor gewonden in de Latijnse School

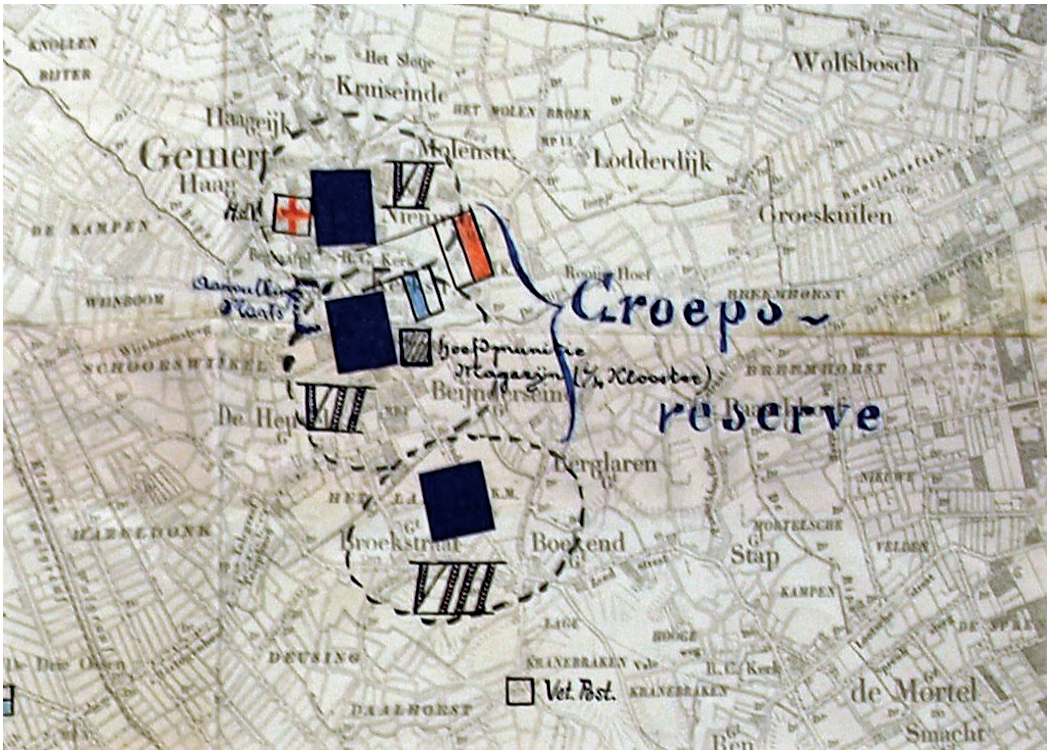
Voor de geneeskundige dienst zullen de groepscommandanten de precieze plaatsen voor eerstehulpposten en hulpverbandplaatsen aanwijzen. Elk bataljon in de voorste loopgravenlinie bij de Zuid-Willemsvaart krijgt een eerstehulppost. In elk vak van de stelling Gemert komt een hulpverbandplaats (kaart 1). De vervoerbare gewonden gaan per draagbaar vanaf de eerstehulpposten naar de oostelijke kanaaloever. Zo mogelijk per auto gaan ze vandaar naar de hulpverbandplaatsen. Vervoer over het water van de Zuid-Willemsvaart, riviertjes, beken en lopen is niet mogelijk.
De sectorcommandant regelt het vervoer vanaf de hulpverbandplaatsen, de verzamelplaatsen voor gewonde soldaten, die nog *marschvaardig* zijn, de hoofdverbandplaatsen en de hygiënische omstandigheden in de gehele sector. Voor de groep Gemert is de kerk van De Mortel de verzamelplaats (kaart 1) voor de *marschvaardige* gewonden. Hier *kunnen de gewonden bij aankomst desgewenscht in nabij gelegen gebouwen rusten, terwijl gelegenheid is hen te laven en opnieuw verbanden aan te leggen.*

Een hoofdverbandplaats (kaart 1 en 3) komt in de Latijnse School in Gemert. Gelijkvloers zijn zes lokalen beschikbaar; twee van 6x6 m en 4 m hoog, twee van 6x5 m en 3½ m hoog en ook twee kleine lokalen. Ook de bij het gymnasium horende woning van de rector kan als hoofdverbandplaats worden ingeruimd. Zij dient tevens als kantonnementsziekenverblijf. Gebruikt kunnen worden twee lokalen van 5x6 m en 2½ m hoog. Het Wit-Gele Kruis zal voor bedden en beddengoed zorgen in overleg met de voorzitter, gemeentegeneesheer Kuijper. De zusters van het missiehuis zijn bereid om te assisteren, als er niet voldoende geneeskundig personeel is.
Een veterinaire post ten behoeve van verzorging van de legerpaarden komt in één van de stallen van wat genoemd wordt 'complex Daalhorst' (zie kaart 3) ten zuiden van Gemert. De post staat echter ingetekend bij de Armenhoef aan het eind van de Kromstraat.

Gemert vrij van besmettelijke ziekten

De verkenner van de noordelijke sector rapporteert over de geneeskundige en hygiënische omstandigheden in Gemert[6]:
Hygiënische toestand in de gemeente (onderdeelen van de gemeente):

- *Besmettelijke ziekten komen niet voor.*
- *Het drinkwater is welwater van goede tot vrij goede hoedanigheid. De bruine kleur berust op ijzerzouten. Het water is smakelijk en goed voor drinkwater*. De groepsverkenners daarentegen vinden het welwater van middelmatige kwaliteit. Zij vrezen een tekort aan gezond drinkwater: *Regenwater wordt slechts sporadisch opgevangen, terwijl de resultaten, verkregen met het slaan van Norton-pompen*

Kaart 3. De geplande situatie rondom het groepsstafkwartier (wit-blauwe vlaggetje) in Gemert met de drie reservebataljons Infanterie (VI, VII en VIII), het hoofdmunitiemagazijn in het klooster, de aanvullingsplaats, de hoofdverbandplaats (HdV) en de veterinaire post bij de Armenhoef in de Kromstraat[5].

negatief moeten worden geacht. Het is dus wel zaak deze aangelegenheid nader onder de oogen te zien, want op den langen duur kan, bij bezetting van de groep, watergebrek ontstaan.

- *Afvoer van faccaliënen afval geschiedt in beerkuilen nabij de woningen.*
- *Badgelegenheid des zomers in de Aa nabij Koks, 2½ KM noordwestelijk van Gemert; 's winters kan bij een der fabrieken eene gelegenheid tot baden worden ingericht.*

Geneeskundig personeel en materieel dat beschikbaar kan worden gesteld:

- *Te Gemert is een z.g.n. Gasthuis, zijnde een oude mannen- en vrouwenhuis; een gedeelte daarvan is bestemd tot opname van lijders aan besmettelijke ziekte. Verpleging kan door de zusters van het Gasthuis (ongediplomeerd) geschieden.*
- *Bij den aanvang der mobilisatie waren noodziekeninrichtingen geheel compleet ingericht bij de Zusters van Nazareth, het Gasthuis en in het Jezuitenklooster*[7]*, totaal ±80 bedden.*
- *de gemeentearts (Dr. Kuijper) is bereid hulp te verleenen.*
- *een gediplomeerde wijkverpleegster is aanwezig.*

Vervoermiddelen, welke beschikbaar kunnen worden gesteld:

- *Een brancard voor ziekenvervoer is aanwezig.*
- *Auto's, voor ziekenvervoer bruikbaar te maken, zijn aanwezig bij v.d. Musschenbroek[8] op ±5 K.M. van Gemert en bij C.H. van de Aa te Handel (3½ K.M. van Gemert).*
- *Rijtuigen op veeren zijn aanwezig bij: Theo de Vries 3 stuks, Korsten 1 stuk, Van de Worp te Handel 1 stuk.*
- *Bij Eekelenboom en Oskam[9] in de Peel op 5 K.M. afstand zijn open wagens beschikbaar.*

De stelling Gemert in een landschap van *het bekende Brabantsche onoverzichtelijke type*

De werkelijke stelling met loopgraven, schuilplaatsen en geschut is gedacht bij de Zuid-Willemsvaart. Zelfs de achterliggende tweede stelling blijft een flink eind van Gemert af. Daarom blijven de details hier achterwege met uitzondering van die, welke direct aan Gemert verbonden zijn. Een mogelijke derde stelling, als achterhoedestelling, kon dichter bij Gemert komen. *Evenwel hebben de gehouden verkenningen aangetoond, dat zich in het onoverzichtelijke terrein ten O. van de Kleine Walgraaf (Snelleloop) geen verdedigingslijnen met eenige afstootende kracht bevinden.* Ook het grotere geschut zal niet in Gemert opgesteld worden. De dichtstbijzijnde kanonnen komen te staan bij het Boonhol op de Broekkant. Zij worden van munitie voorzien vanuit het hoofdmagazijn, wat wel in Gemert ingericht wordt.

Luitenant-kolonel C.E. Baud verkende met assistentie van kapitein P.W. Best en de 1e luitenanten P.H. Schoute en C.A. Hooterp van 20 tot en met 25 augustus 1917 Gemert en omgeving. Het is de verkenners opgevallen, dat het terrein in en om de stelling *van het bekende Brabantsche onoverzichtelijke type is met talrijke heggen, hoogere terreinafscheidingen en boomgaarden. Deze laatsten vindt men in hoofdzaak nabij de dorpen en gehuchten. De kunstwegen en breedere landwegen zijn over het algemeen aan weerszijden begrensd door flinke boomen of hoog opgaand hout.*

Voor de aanleg zullen benodigde kruiwagens, karren en andere materialen bij burgers worden gevorderd. Bepaald is dat zulks niet zal zijn bij Gemertenaren, maar wel bij inwoners van Lieshout, Beek en Donk en Aarle-Rixtel. Dit geldt ook voor de als werkkrachten in te zetten burgers. De niet meteen benodigde vervoermiddelen en materialen gaan naar het groepspark in Gemert bij de *Houtzagerij*, waarmee mogelijk het bedrijf van J.B. Groeneweg & Zn. Aan het Binderseind bedoeld is.

De kosten voor de aanleg van de stelling Gemert laten een raming zien van minstens 320.000 gulden. Voor de 72 kilometer lange en 10 meter brede draadversperring is 7.200 kilometer prikkeldraad en 360.000 strekkende meter sparhout nodig; een kostenpost van 72.000 gulden. De aanleg zal 560.000 manuren vergen. De 760 aan te leggen schuilplaatsen gaan minstens 246.000 gulden kosten en vragen om zo'n 200.000 meter hout van diverse aard en heel veel 6- en 3-duimse spijkers. Meer dan 14 dagen zal het graven van de loopgraven en het bouwen van de schuilplaatsen duren. Het hout kan betrokken worden van houthandelaren in Helmond, Veghel en Sterksel, maar ook bij J.B. Groeneweg[10] te Gemert.

Gemert zal gespaard blijven van verwijdering van gebouwen en begroeiing die het blikveld be-

lemmeren of die de vijand een goede uitkijkpost bieden. In Aarle-Rixtel en Beek en Donk komen wel huizen en fabrieksschoorstenen voor sloop in aanmerking. Zelfs de alleenstaande Oude Toren bij Beek zal ten prooi vallen aan dynamiet, als die in handen van de vijand dreigt te vallen. Van daaraf kan men veel van de omgeving strategisch bekijken, tot in Gemert toe. *Van het dorp Gemert is alleen het dak en de toren van de kerk te zien, van de Mortel eveneens, doch bovendien een strook gronds, zich voor het oog van den waarnemer uitstrekkende van 25 o/oo Rechts tot 40 o/oo Links van laatstbedoelden toren en waarschijnlijk omvattende het hoogere terrein nabij Boekend, Kranebraken en Ren.*

Terugtrekken achter de Snelleloop

De vijand kan de Nederlandse soldaten wel eens op de vlucht doen slaan en hen achtervolgen. Het is goed om dan te weten welke terugtochtwegen het beste naar de dan door de Nederlanders in te nemen *opnamestellingen* (kaart 1) leiden. Voor de groep Gemert is een terrein achter de Snelle Loop geschikt. Dat is te bereiken via de weg Beek-Gemert en de weg Donk-'Lekkerstraat'-Gemert. *Het terrein ten O[osten] van den Snellen loop, dus achter de aldaar in te richten opnamestelling, is zeer bedekt en alle perceelen bouw- of weiland zijn omgeven door opslag van elzenhout of wilgen hout, terwijl in de richting van Oost naar West nog vele rijen dunnen eikenboomen loopen. Verplaatsing van troepen in en achter de stelling kan daardoor ongezien geschieden, terwijl ook van uit de lucht weinig zal kunnen worden waargenomen. De Snelle Loop zelf is, voornamelijk met het oog op de ten Westen daarvan gelegen drassige gronden, een belangrijke hindernis.*

Langs de Snelle Loop kan echter nergens worden ingegraven zoodat de gevechtsdekkingen er geheel zouden moeten worden opgeworpen. Het voorterrein – alzoo het terrein ten Westen van den Snellen Loop is eveneens zeer bedekt, zoodat zonder het verrichten van belangrijke opruimingen er – ook voor infanterie – geen schootsveld aanwezig is. Intusschen bestaat het hout aldaar slechts uit laag elzen- en wilgenhout, zoodat bij eenigen tijd van voorbereiding er geen bezwaar zou zijn het benoodigde schootsveld te verkrijgen. Ook langs de wegen, waarlangs de terugtrekkende troepen zich zullen moeten bewegen moeten opruimingen plaats hebben, in de eerste plaats ten behoeve van de artillerie.

Aan weerszijden van den straatweg zouden achter den Snellen Loop opstellingen voor 2 bataljons zijn te maken, ten einde al naar gelang van omstandigheden 2 bataljons ter eene en 1 bataljon ter andere zijde of omgekeerd te kunnen aanwenden.

De sectorrapporteur is het niet eens met de plaatsen voor de artilleriestellingen, die de groepsverkenner op het oog heeft. De luitenant-kolonel vindt dat ze op ongeveer 500 meter achter de Snelle Loop moeten komen. De kolonel geeft echter de voorkeur aan de percelen ten westen van Boekent aan de weg Gemert-De Mortel. *Aldaar is een hoog terrein vanwaar de weg Gemert-Beek kan worden ingezien.* Bedoeld wordt waarschijnlijk de akkers aan weerszijde van de Broekstraat en aan de westkant van de Oudestraat. Omdat de artillerie niet van de nieuwste richtmiddelen is voorzien, werkt dat in het voordeel. Het terrein zal ook beter in te richten zijn, dan het lage terrein bij de loop. De beide terugtochtwegen naar de Snelle Loop

passeren de Aa. De twee bruggen moeten voorbereid worden op vernieling *en de richting van de vuurmonden zal daarop moeten zijn vastgelegd*.

Tot slot

De beste oorlog is géén oorlog. Gelukkig hoefde de stelling Gemert niet ingericht te worden en ontstond hier geen slagveld met duizenden doden en vermisten. Er resten in en om Gemert geen loopgraven, schuilplaatsen en militaire begraafplaatsen uit de Eerste Wereldoorlog, zoals op de Belgische 'slachtvelden'. Geen conflictarcheologie en oorlogstoerisme rond WO I in Gemert. Archeologen kunnen geen Eerste-Wereldoorlogssporen bovenhalen en de VVV kan geen trips en evenementen naar de stelling Gemert organiseren, zoals in België op de *Flanders Fields*. De Gemertenaren hoefden in 1917 niet massaal naar het kanaal om te kijken hoe duizenden Nederlandse soldaten daar druk waren met het graven van loopgraven, bouwen van schuilplaatsen en plaatsen van tientallen kanonnen en mitrailleurs. Moeten we dat erg vinden? Nee, een wereld zonder oorlog is het beste en ook interessant.

Noten:

1. In januari 2014 is Hans van de Laarschot gestart met het project Peel. In de archieven bij het Nationaal Archief in Den Haag bevindt zich onnoemelijk veel informatie over de Peel. Die wordt gefotografeerd en digitaal mee teruggenomen naar de Peel. Maandelijks wordt een portie daarvan bewerkt en voor iedereen vrij beschikbaar gesteld in '*Peelbronnen'* op de website *www.oorlog-depeel.nl,* waarop ook alle authentieke stukken over de militaire verkenningen van de stellingen in 1917 geplaatst zullen worden. Veel andere *Peelbronnen* bevatten informatie over Gemert en Bakel.
2. Zie *www.oorlog-depeel.nl* > *Peelrapporten* > *Peelrapport 1912*.
3. Op de topografische kaarten, gebruikt door de verkenners, zijn langs de hoofdwegen (o.a. de weg langs de Zuid-Willemsvaart) met de letters *MP* mijlpalen weergegeven. Elke mijlpaal heeft zijn eigen nummer. Ze zijn ook deels vermeld op de handgetekende kaarten van de stelling Gemert. Zie de afgebeelde kaarten.
4. Hebben de sectorverkenners zich hier vergist in de naam van het koffiehuis? De naam "De Keizerskroon" is bij navraag een voor Gemert onbekende naam gebleken. Wordt misschien Keizersbosch bedoeld?
5. Het rood-witte vlaggetje staat voor het sectorstafkwartier, maar dat is een misser van de verkenner van de Groep Gemert. Het sectorhoofdkwartier is gepland in Bakel.
6. Voor de Groep Gemert worden ook de geneeskundige en hygiënische omstandigheden in Bakel en Boerdonk beschreven.
7. Het Jezuïetenklooster was gevestigd in het kasteel van Gemert.
8. Van de Musschenbroek zat op de Annahoeve op de Dompt in Elsendorp.
9. Boerderijen op landgoed De Sijp in Elsendorp.
10. Zie voor de geschiedenis van dit bedrijf: Anny van de Kimmenade-Beekmans. Kuiperij Groeneweg: opkomst, groei en verval. In Gemerts Heem, 2000, nr. 4. Dit artikel staat ook op de website van de heemkundekring: www.heemkundekringgemert.nl.

Bronnen:

Nationaal Archief, Den Haag, Hoofdkwartier Veldleger, nummer toegang 2.13.16, inventarisnummer 256. Rapport noordelijke sector Stelling Zuid-Willemsvaart en rapport Groep Gemert.

Cas Jamin

Graf van een textielfabrikeur en zijn vrouw

In Gemert-Bakel zijn oude grafmonumenten te vinden, die de hedendaagse voorbijganger niet veel meer zeggen. Dit vormt de aanleiding om in de archieven op zoek te gaan naar die vroegere levens en tegelijkertijd de graven te beschrijven.

Dit keer een bezoek aan het oude kerkhof van de kerk van de Sint-Jans Onthoofding in Gemert, waar het graf te vinden is van Johannes Theodorus Prinzen (1784-1864) en zijn echtgenote Adriana van Mierlo (1796-1843). Het is een imposant graf, dat is opgetrokken uit een grijze/grijsblauwe steen. Het bestaat grotendeels uit strakke, rechte vlakken en heeft weinig ornamenten. Het graf heeft een forse basis. Daarboven een rechtopstaand, rechthoekig vlak waarin een graftekst is gebeiteld:

Bid voor de ziel van Zaliger den heer Johannes Theodorus Prinzen geboren te Steinfort Pruissen den 22 mei 1784 overleden te Gemert den 21 februari 1864 dezelfs echtgenoote mevrouw Adriana van Mierlo geboren te Helmond den 9 februari 1796 overleden te Gemert den 26 juni 1843

Detailfoto grafornamenten (foto: Cas Jamin).

Boven de rechthoekige steen met opschrift rust een fronton (in de bouwkunde: driehoekige vorm als bekroning van een gevel of monument) met daarin een Grieks kruis (kruis met 4 armen van gelijke lengte). Aan de zijpunten van het fronton zijn akroteria (e.v.: akroterion) aangebracht, ze doen denken aan schouders. Boven het middelpunt van het fronton wordt het grafmonument bekroond met een gedrapeerd kruis met daarin de letters JHS. Het monogram IHS is de verbasterde weergave van de eerste drie letters van de naam “Jezus” in het Griekse alfabet. Het wordt soms ook geschreven als JHS of IHC. De letters werden later ook wel opgevat als afkorting van Latijnse zinnen als “Iesus hominum salvator” wat betekent “Jezus de redder der mensen”. Het gedrapeerde kruis (kruis met een lap stof erom) symboliseert de lijkwade van Jezus en daarmee zijn verrijzenis uit de dood.
Het graf heeft kenmerken die passen in een neoclassicistische (terugkeer naar oude Griekse en Romeinse vormen) bouwstijl, zoals: de

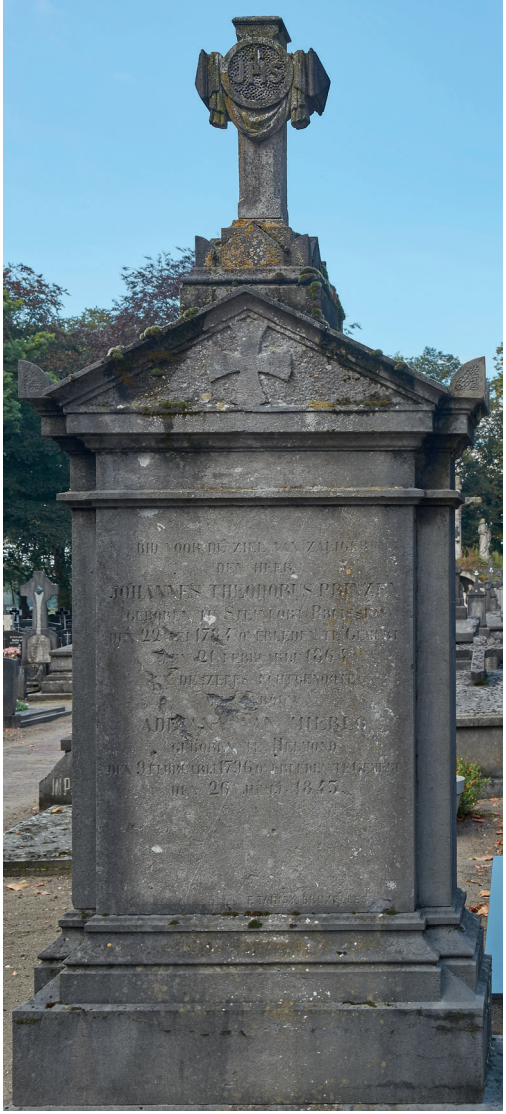
ingetogen, imposante bouwstijl; het fronton; de strakke, rechte vlakken.

Johannes Theodorus was de eerste van de, van oorsprong uit Pruisen afkomstige familie Prinzen, die in 1824 naar Gemert verhuisde. Hij is daarmee de stamvader van de Gemertse tak van zijn familie. Een tak die intussen geen naamgenoten meer heeft in Gemert. Er is wel een "Prinzenstraat" in Gemert en er zijn graven van nazaten.[1]

Johannes Theodorus was afkomstig uit het Rijnland in Pruisen, waar destijds een bloeiende textielnijverheid bestond. Zijn vader (Johan Pieter Prinzen) en zijn oom (Willem Prinzen) waren samen betrokken bij een textielnijverheidsbedrijf in Helmond. Zijn oom Willem had zich inmiddels ook in Helmond gevestigd, maar zijn vader Johan Pieter bleef wonen in Liedberg in Pruisen.

Rond 1810, op 26-jarige leeftijd, trekt Johannes Theodorus naar Helmond, waar hij bij zijn oom gaat inwonen en gaat werken in het textielbedrijf van zijn familie. In 1819 trouwt hij met Adriana van Mierlo, de dochter van een Helmondse brouwer. Bij het huwelijk wordt ook een enkele maanden eerder geboren zoon gewettigd.
In 1824 verhuist Johannes Theodorus met zijn gezin naar Gemert, waar hij zijn verdere leven blijft wonen. In Gemert legt hij de basis voor zijn eigen textielbedrijf, dat zal uitgroeien tot het grootste textielbedrijf dat Gemert in de 19e eeuw kent.

Johannes Theodorus heeft gevoel voor de markt, want hij schakelt bijtijds over van de productie van fijn, gebleekt linnen op die van bonte, katoenen stoffen. Als textielfabrikeur (een tussenvorm van koopman en fabrikant) verkoopt hij de benodigde grondstoffen aan thuiswevers en koopt later de vervaardigde eindproducten op, om ze met winst door te verkopen.

Graf van Johannes Theodorus Prinzen en Adriana van Mierlo (foto: Cas Jamin).

In Helmond, Eindhoven en omliggende gemeenten zijn de thuiswevers met handen en voeten gebonden aan hun fabrikeur, omdat ze ook

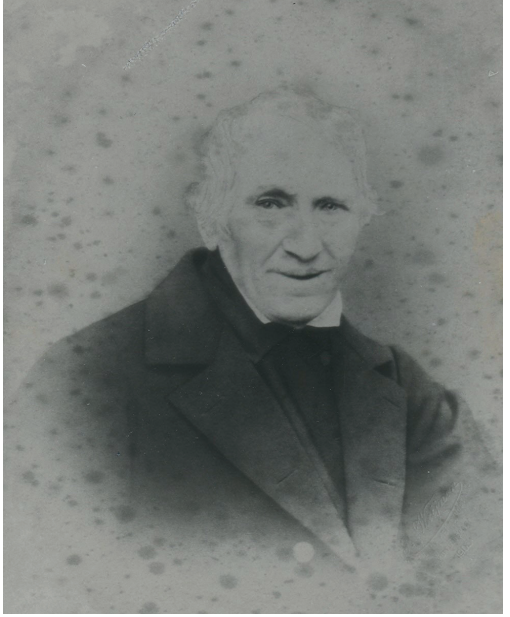

Foto van Johan Theodor Prinzen (1784-1864) op gevorderde leeftijd (foto: Ernst Drissen-Den Bosch, reproductie uit verzameling Gemeentearchief Gemert-Bakel).

vaak wonen in huizen die eigendom zijn van hun patroon en omdat ze verplicht zijn om hun verdiensten te besteden in diens winkel. In Gemert speelt dat niet, dus is het makkelijker voor een nieuwe textielreder, zoals Johannes Theodorus, om zich in Gemert te vestigen. Hij verwerft daarnaast ook een goede concurrentiepositie in Gemert, omdat thuiswevers veel tijd kunnen besparen door niet meer voor hun grondstoffen en hun eindproducten naar de stad te hoeven reizen.

In 1832 wordt Johannes Theodorus Prinzen nog als enige textielfabrikant in Gemert vermeld.[2] Hij is in die tijd ook de enige die een fabrieksgebouw met ververij bezit. Zijn woonhuis, met daarachter zijn bedrijf, ligt aan de Nieuwstraat, op de plek waar tegenwoordig Brasserie Lekker Bijzonder zich bevindt. In 1834 breidt hij zijn bedrijf nog uit met een kalandermolen, die wordt aangedreven door een paard. Door de stoffen door verhitte walsen te halen, krijgen ze in de kalandermolen een glanzend, gesloten oppervlak.
In 1841 werken er ruim driehonderd mensen voor Johannes Theodorus, waarmee hij ruimschoots de grootste werkgever van die tijd is in Gemert.
Twee jaar na zijn dood, in 1866, worden in Helmond de eerste mechanische getouwen ingevoerd, waardoor de thuisweverij in Gemert grote klappen krijgt. Dat is het begin van de ondergang van deze vorm van huisnijverheid.

Noten:

1. O.a. Wilhelmus Wijnandus Prinzen (1824-1908) en Medardus Hendrikus Prinzen (1832-1901).
2. Vanaf 1837 gebruikten de Belgische textielhandelaren Joseph Hartog en Louis Couvreur (hoofdvestiging in Haarlem) de westvleugel van Kasteel Gemert als weefkantoor (zie Busselke nr. 7, p. 20). Tussen 1838 en 1846 zette Jacques Jean Volkert dit kantoor voort, voordat hij naar Indië vertrok (zie idem en GH 2020-1).

Bronnen:

- Drs. van Hooff, G. (1981). *Busselke nr. 7: Johan Theodor Prinzen (1784-1864) en de Gemertse Textielnijverheid.* Gemert: Heemkundekring De Kommanderij Gemert.
- A. Capiteyn, A. Huysmans, C. Vanthillo (1983). Kunst na het leven: grafmonumenten van de middeleeuwen tot in de 19e eeuw. *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, 21(3). Geraadpleegd op 16-9-2020, van https://okv.be/OKV-artikel/kunst-na-het-leven-grafmonumenten-van-de-middeleeuwen-tot-de-19e-eeuw.
- erfgoed.gemert-bakel.nl
- www.gemeentearchiefgemert-bakel.nl
- www.openarch.nl

Wim Vos

Van klei tot brons; Toon Grassens, door Simon van Wetten

Op zondag 6 september j.l. werd een magistraal boek over de Gemertse beeldhouwer en restaurateur Toon Grassens gepresenteerd op het dorpsplein van het Boerenbondsmuseum, in de openlucht, vanwege de coronacrisis.

Ik maakte al kennis met Toon in 1964/'65 in de BBA-bus van Gemert naar Den Bosch. Toon werkte toen als restaurateur aan de St.-Jan en ik op een school in de Postelstraat. Toon vertelde toen al enthousiast over zijn werk als beeldhouwer of las in een boekje over de opleiding van politiehonden.
Simon slaagt erin Toon te portretteren zoals ik hem gekend heb. Bij de opsomming van de talrijke werken heeft de auteur monotonie weten te vermijden door telkens binnen de vaste volgorde van opdracht tot onthulling van het werk, andere accenten te leggen, de ene keer op de bijzondere productie, de andere keer op de omstandigheden tijdens de productie of op de bijzondere persoon die afgebeeld is. Daardoor krijgt de lezer een uitstekend beeld van de productiviteit, veelzijdigheid en inleving van Toon in de persoonlijkheid van de afge-

Titel: Van klei tot brons; ondertitel: Toon Grassens; uitgave: Gemert Vrijstaat (werkgroep van Heemkundekring 'De Kommanderij Gemert', auteur; Simon van Wetten, Vormgeving: Pepijn Wernaart, Simon van Wetten, Toon Grassens; 172 pp.

beelde persoon/personen en de bedoeling van de opdrachtgever(s). De leesbaarheid wordt nog verhoogd door de humoristische stijl van de auteur, waardoor de aandacht van de lezer geen kans krijgt af te dwalen. In het voorwoord gaat Ad Otten in op de grote rol van Toon Grassens bij het weer zichtbaar maken van de historie van het eens souvereine Gemert in het straatbeeld, de doelstelling van de werkgroep Gemert Vrijstaat van de heemkundekring. In de biografie laat de auteur Toon zelf aan het woord. Toon vindt dat hij allereerst een ambachtsman is, die zoals vroeger heel gewoon was in opdracht werkt; het woord 'kunstenaar' vindt hij veel te pretentieus en hij vertelt hoe hij aan de L.T.S. de opleiding voor huisschilder doet en daarna reclametekenen en schilderen. Dan pas worden zijn ware talenten ontdekt en gaat hij naar de kunstacademie in Den Bosch, die hij na vijf jaar verlaat zonder diploma. Na zijn militaire diensttijd trouwt hij met Stannie van Crey (die een heel belangrijke rol zal spelen in zijn leven), wordt restauratiebeeldhouwer aan de Sint-Jansbasiliek in Den Bosch en na drie jaar modelleur bij de DAF-fabrieken in Eindhoven. Dat laatste bevalt hem niet en na een cursus lastechnieken wordt hij werkplaatsasssistent aan de Kunstacademie in Den Bosch. Na dertien jaar moet hij daar mee ophouden wegens herniaklachten maar besluit voor zichzelf te gaan werken. In 1987 kopen Stannie en hij de boerderij aan De Haag 49. Hij bekwaamt zich verder in allerlei moderne technieken om aan de eisen van zijn talrijke opdrachtgevers te voldoen en neemt zelfs een assistent in dienst. De auteur laat Toon zelf uitvoerig aan het woord over zijn verdere ontwikkeling als vakman. Vanaf pagina 11 worden met behulp van korte maar indringende teksten en schitterende foto's alle werken van Toon getoond. Natuurlijk ook het schitterende 'Stannie in verwachting'.

Soms gaat het om restauratieopdrachten waarbij het verbazingwekkende vakmanschap van Grassens opvalt en de eerbied die hij daarbij tentoonspreidt voor de bedoelingen van de oorspronkelijke maker, maar ook verbazingwekkend veel werken die hij in opdracht maakte. Daarbij was hij natuurlijk enigszins gebonden aan de bedoeling die de opdrachtgever had, maar Toon slaagde er altijd in met zijn eigen artistieke interpretatie van de opdracht een werk te creëren dat ver uitgaat boven het puur ambachtelijke. Voorbeelden daarvan zijn er te over: de stier (in aanvalshouding), Bonfire, de melkboer, de beeldengroep in Ruijschenbergh, de Gildebeelden in Gemert, de Peelwerker, Kinderen, Stier Sunny Boy (in Heerenveen) en niet te vergeten Toons werken in de nieuwe Sint-Joriskapel in Gemert. En dan hebben we het nog niet eens gehad over zijn werken in Canada, Korea, Japan (Holland Village), Italië en Duitsland. Misschien is een van Toons grootste verdiensten zijn belangstelling voor en karakterisering in steen en brons van de gewone mens. Bij hem zijn het niet langer uitsluitend de autoriteiten die na hun dood ons straatbeeld mogen bepalen. Kortom: een hommage aan een door sommigen onderschatte restaurateur/beeldhouwer en verplichte literatuur voor elke in kunst en geschiedenis geïnteresseerde.

Wim Vos

Gemerts dialect; een aanvulling

In mei jongstleden maakte Ad Otten me erop attent dat er dankzij de Stichting Gemert Vrijstaat in de Weversstraat naast een fraaie afbeelding van Sint Severus een ironische Gemertse spreuk staat over de rol van de pers, gesponsord door het Gemerts Nieuwsblad. Van Ad kreeg ik ook nog een gezegde dat wijlen zijn vader Cor Otten gebruikte en een ondeugend rijm van zijn grootmoeder Anna van Zeeland–de Vries; van Cis Wijn een tweede betekenis van 'ántréége' en van Toos Vos-Maas, mijn vrouw, een derde. Jo van den Elzen-van Berlo belde me met de talrijke overige aanvullingen. Zoals gebruikelijk in Gemerts Heem zijn de nieuwe lemmata in dezelfde vorm gegoten als de lemmata in het Gemerts Woordenboek 2017 t.b.v. een gemakkelijke digitalisering later. Tenslotte wederom een woord van dank aan Harry Slits voor zijn nauwkeurige correctie van dit artikel.

Gímmers – Nederlands

aën[2]

onbep vnw: 'een', verwijzend naar een onbepaalde referent, iemand, iets. *Ze zaot 'r baj vùr aën te maër:* ze zat erbij voor spek en bonen. (Vgl *spèk*).

ántréége

ww **I.** overg (vormen, zie tréége, h. án-getrooje): aanstampen, aanharden met de voet van aarde). **II.** onoverg (is án-getrooje):**1.** aantreden, (aanwezig zijn). *Um kwárt vùr élf moet ik aald ántréége baj 't koor.* **2.** vertrekken. *Um zeuven uure waore we al án-getrooje no de kepèèl óp Hándel.*

aojtkaffere

ww overg (-t aojt, -de -, h. aojtgekafferd): uitschelden. *Hadde iejt verkaërd gedon, dan begós ie oew mee aojt te kaffere.*

aojtkeeve

ww overg (vormen, zie keeve, h. aojtgekĭvve): mopperen op iemand. *Ge moet 'm már 's flink aojtkeeve. Dan méénde dè ge 't goewd doet èn dan worden nôg aojtgekĭvve!*

aoreghajd

v ev/mv -heej verkl -hajdje: aardigheid, het aardige van iets. *Die joong óp de spùlpláts, 't is 'n aoreghajd um no ze te kiejke.*

brôs

m ev/mv -? verkl bröske: broche. *Ze krĭg 'ne skonnen brôs van 'm toew ze jaoreg waor èn de daochter 'n bröske.*

butskèèj

m ev/mv -kèër: kassei, kinderkopje. *Dè fietse óvver die butskèèr in Bèls viejl nie mee.*

falderá

m ev/mv –'s: falbala (zeldz.): geplooide strook

aan een rok. *Ze ha 'ne ròk án mí 'ne falderá d'rán.* [Opm: waarschijnlijk een verbastering van 'falbala' waarvoor Van Dale als tweede betekenis geeft: afhangende geschulpte zoom aan vrouwenkleren, gordijnen enz.; >Prov. farbello (franje)].

frut

m ev/mv -te verkl -je: zuigdot, fopspeen (v.e. lap met suiker erin om een zuigeling stil te houden). [Vgl *tut, tutlèpke*].

gelaojve (gelèùjve)

ww overg ([1]gelaojf/ gelèùjf, [2/2m/3]gelaojft/gelèùjft, [1m/3m] gelaojve/ gelèùjve, [1/2/2m/3/1m/3m]gelaojfde/ gelèùjfde, h. gelaojfd/ gelèùjfd): geloven. (gez, zie *skreeve*).

gooliejat

m ev/mv -te: warhoofd. *Wa béénde tòch 'ne gooliejat dè ge dè nie dùr hét.*

grummele

ww onoverg (-t, -de, h. gegrummeld): kruimelen. *Wa hédde tòch gegrummeld mí oewen botteram, blie bovven oewen bùrd!* (=*brussele* l**)**. (Vgl *grummelke*).

hoek

m ev/mv -e verkl huukske: **1.** hoek. *Haj is 't huukske um:* hij is dood. *'t Huukske umgon:* doodgaan, sterven.

inhébbe

ww overg (vormen, zie hébbe, h. in-gehad): **3.** beduiden. *Dè hét 'r wél wa van in:* dat heeft wel wat te beduiden, het kan wel waar zijn.

inskiejt

m ev/geen mv: **1.** bergplaats. *'n Grooëte, diejpe tès is dik 'nen hèndegen inskiejt*. **2.** toevluchtsoord. *'t Stumpke waor vruuger 'ne gezéllegen inskiejt vùr 't jónk vòlk.*

jèn

m ev/geen mv: onzin. *'nen hooëp jèn verkooëpe:* een heleboel onzin opdissen.

jírremieneere

ww onoverg (-t, -de, h. gejírremieneerd): jeremieren, jammeren, weeklagen. *Óvver die vèèrkeskoje hébbe ze me wa gejírremieneerd in de raod.*

kaffere

ww overg (-t, -de, h. gekafferd): tieren. *Hadde iejt verkaërd gedon, dan begos ie te kaffere.*

knaojfele

ww overg (-t, -de, h. geknaojfeld): kneden met de hand v.e. steenvrucht om de pit gemakkelijker te verwijderen. *Knaojfelt die praojm már ífkes, dan gí de pit 'r hèndeger aojt.*

krèbbele

ww overg en onoverg (-t, -de, h. gekrèbbeld): krabbelen. *'t Dùrske krèbbelde al vruug 'n pár létters èn 'n bùmke óp 'n stukske pepiejr. Z'ne naom waor óp de muujr gekrèbbeld.*

siepe

ww (-t, -te, h. gesiept): zuigen (op snoep, door kinderen op een zuigdot).

sjees

v ev/mv sjeeze verkl -ke: **1.** rijtuig (licht, tweewielig, met kap). **2.** auto. *Toew die twaë trawde dín ze mí zon duujr sjees no 't raodhaojs.*

sjeeze

ww onoverg (-t, -de, is gesjeesd): **1.** hard lopen. *Toew de pliesie d'rán kwamp, sjeesden ie zo hárd ewég dèt ie ónderweege 'ne klómp verloor.* **2.** snel rijden. *Haj sjeest mí dien aawe waoge dùr de straot òf 't niks is.*

skèttere

ww (-t, -de, h. geskètterd): luid, schel praten. *Lop tòch nie zo te skèttere, iederaën kiekt no oew!* (Vgl *hárdgetáld, skètter*).

skölleketrappe

ww infin: ijs waaronder het water is weggelopen of weggezakt stuktrappen bij wijze van

ijsvermaak. *Zal oew 's gon skölleketrappen óp 't graft? Dor lí naw veul skòlejs.*

skreeve

ww ([1]skreef, [2/2m/3]skreeft, [1m/3m]skreeve [1/3]skrīf, [2/2m]skrīft, [1m/3m] skrīvve, h. geskrīvve **I.** overg: **1.** schrijven. *'r Wort vanalles gezíd èn geskrīvve èn d'r is aald wél iemes die 't gelaojft:* (ironisch) de almanak en de krant brengen de leugens in het land [Opm: Door het Gemerts Nieuwsblad gesponsorde spreuk in de Weversstraat].

slampamper

m ev/mv -s: niksnut. *Dè gaj gèld gíft án die slampamper!*

splajte

ww ([1]splajt [2/2m/3]splajt,[1m/3m] splajte, [1/3]spleet,[2/2m]spleet,[1m/3m]spleete). **I.** overg (h. gespleete): splijten, door een slag, bv met een scherp voorwerp. *Kaande gaj de kónt van dien umgekapten bom ífkes splajte mí oew áks?* (=*klaojve*). **II.** onoverg (is gespleete). *Die plank is álleng gespleete, stok ze már óp.*

ston

ww onoverg ([1]stou ,[2/2m]stot, [3]stí, [1m/3m]ston, [1/3]stõn, [2/2m]stoont, [1m/3m]stónne, h. geston): staan. **10.** *'rtoew ston:* ertoe dienen. *Gebraojk dè gèld már, 't stít 'rtoew.*

toewte

ww onoverg ([3]toet, [3/3m]toette, h. getoewt) **3.** een windje laten. Vgl het rijm dat men gebruikte als men, zo rond 1950, zogenaamd per ongeluk, een wind liet: *"Hannemoet, m'n gat dè toet/ èn as m'n gat dan nie mír toet/ dan zég ik nie mír Hannemoet."* (rijm, zie *gat*).

tut

m ev/mv -te verkl -je: lapje dat men kinderen laat gebruiken bij het duimen. *'t Jeungske liejp nòg án z'nen tut te siepe.* [=*tutlèpke*]. [Vgl *frut*]

tutlèpke

o ev/mv -s verkl: lapje dat men kinderen laat gebruiken bij het duimen. [=*tut*]. [Vgl *frut*].

umgon

ww onoverg (vormen, zie gon, is umgegon): omgaan. (gez, zie *hoek*).

verblooëtekónte

ww infin: schelen.*'t kan me/meen/mán niks (nie) verblooëtekónte:* het kan me/mij niet schelen.

verkooëpe (verkoupe)

ww overg (vormen, zie kooëpe/ koupe, h. verkaocht): **3.** opdissen. (gez, zie *jèn*)

waskaan

v ev/mv -kanne: lampetkan (voor het schone waswater 's ochtends).

waskoom

v ev/mv -kómme: waskom waarin men het water giet (uit de *waskaan*) waarmee men zich 's ochtends wast.

wasstél

o ev/mv -le: wasstel, bestaande uit *waskaan, waskoom, zípbèkske* en *kambèkske*; het geheel stond vroeger in de slaapkamer op de *wastòffel* en werd gebruikt als men zich 's ochtends waste.

wastòffel

v ev/mv -s: (vroeger) slaapkamermeubel voor het wasstel, soms voorzien v.e. spiegel.

Nederlands – Gímmers

aantreden (aanwezig zijn): ántrééje II,1
aardigheid: aoreghajd
auto: sjees 2
beduiden: beskreeve, inhébbe
bergplaats: inskiejt
broche: brõs
dienen (ertoe -): 'rtoew ston (zie ston 10)

dood zijn: (zie bil), (zie hoek 1), (zie tejd)
doodgaan: (zie afpikke), dooëdgon, doudgon, hĩmmele,), (zie hoek 1), kepõtgon (van dieren, mensen)
jammeren: án-gon, jĩrremieneere, lammenteere, mieme
kassei: butskẽẽj, kẽnderköpke
kinderkopje (keisteen): butskẽẽj, kẽnderköpke
kneden v.e. steenvrucht om de pit te kunnen verwijderen: knaojfele
krabbelen: krẽbbele
kruimelen: brussele, grummele
lampetkan: waskaan
lapje bij het duimen: tut, tutlẽpke
leugens: (zie skreeve I.1)
lopen (hard -): sjeeze 1
mopperen (op iemand): aojtkeeve
niksnut: slampamper
onzin: jẽn, kwats, (zie zẽẽjk), zwẽts [2]
praten (luid, schel): skẽttere
rijden (snel -): jaoge, sjeeze 2, toorze
rijtuig (licht, tweewielig,met kap): sjees 1
schelen: lẽẽje, skille, verblooëtekõnte, verrẽkke I,4
slaapkamermeubel (voor het wasstel): wastõffel
spek en bonen (voor - - -): (zie aën[2]), (zie aëveveul)
splijten: splajte
sterven: (zie afpikke), aftẽlle, hĩmmele, (zie hoek 1), (zie jas), kepõtgon, (zie leujke), stẽẽrve, verrẽkke
stuktrappen (van ijs): skölleketrappe
tieren: aojtvaare, aojtvaore, dõmmieneere, kaffere
toevluchtsoord: inskiejt
uitschelden: aojtkaffere, aojtmẽsse, aojtskẽlde
vertrekken: ándejsele, ándoen I,1, ántrẽẽje II,2, aojttrẽkke II, gon, (zie õpkõrte), (zie stap), vertrẽkke
warhoofd: golliepaap, gooliejat
waskom: waskoom
wasstel: wasstẽl
weeklagen: jĩrremieneere, lammenteere, mieme
windje (een – laten): in-giejte, poole [2],1, (zie skeet) , toewte 3, (zie vliejge)
strook (geplooide - aan een rok): falderá
zuigen: siepe
zuigdot: frut

Meer over Bertha Hendriks

(door Annemie Slits)

In de vorige Gemerts Heem jrg. 62, 2020, nr. 3, p. 18 staat een artikel van Marij van Pelt-Vos over Bertha Hendriks (zo schreef ze haar naam). Op dat artikel heb ik enkele aanvullingen.

Ik ken Bertha al mijn hele leven want ik ben, net als mijn broers Frans en Harry, geboren in haar huis in de Pandelaar. Onze ouders hebben zo'n 4 jaar ingewoond bij Bertha, Janus en Piet (van mei 1944 tot in 1948).
Tot aan haar dood kwam ik vaak bij Bertha op bezoek, de laatste jaren wekelijks om samen boodschappen te doen. Ze was voor mij als een tweede moeder en voor onze kinderen een extra oma.

In het artikel staat dat Piet tuinman was bij Ypenburg. Dat was hij ook, maar eigenlijk was hij stoker bij de firma Raaijmakers Weverijen. Daarnaast deed hij het tuinonderhoud voor Ypenburg, de directeur van deze fabriek.
Behalve bij families thuis kookte Bertha jarenlang bij café Verhappen. Ze heeft dit tot op hoge leeftijd gedaan.
Na de dood van Janus en Piet is Bertha verhuisd van de Ruijschenberghstraat naar een flat aan de Julianastraat. Daar heeft ze nog zeker 15 jaar gewoond.

Over de Paardenstal in het kasteel…

(door Ad Otten)

Het was in de oorlogsjaren 1940-1945. Missionarissen, priesters en broeders van de congregatie van de Heilige Geest waren vanaf het begin van de Duitse bezetting gebonden aan het kasteel in Gemert. Hun missiegebieden in Afrika en Brazilië waren onbereikbaar geworden. En elk jaar kwamen er nog weer priesters bij. De afgestudeerden van het op het kasteel gevestigde groot-seminarie werden priester gewijd en de meesten daarvan bleven op het kasteel wonen, En al die priesters – aan het eind van de oorlog zo'n 60 à 70 man – moesten elke dag een Heilige mis opdragen.
De bel-etage van de westvleugel van de hoofd-

burcht, oftewel de grote zaal die tot 2011 bij de leden van de congregatie in gebruik was als ‘de soos’, is in die oorlogsjaren daarom speciaal uitgerust om aan die misbehoefte te kunnen voldoen. In de zaal werden schotten geplaatst met daar tegenaan heel veel altaartjes.
Het zijn de misdienaars geweest die toen aan deze missenzaal de naam gaven van “de paardenstal”. In de loop der jaren waren juist zij met veel minder in aantal geworden. Om al die missen bij te kunnen houden hadden zij zich tussen al die altaartjes te haasten van de ene Heilige mis naar de andere. En niet zelden gebeurde het dat zij werden verrast door een plotseling achterwaarts gericht been van een knielende priester, dat overkwam als een stamp of een schop van een paard. Vandaar de naam ‘Paardenstal’.
Pas in 1946 komt er met het vertrek van zo’n 120 spiritijnse priesters en broeders eindelijk weer wat ruimte op het kasteel. Het is het einde van “de Paardenstal”.

6 januari 1946: Presentatie van de vertrekkende missionarissen op de binnencour van Kasteel Gemert (Foto GAG – Collectie Loffeld)

weemen
WEB | PRINT | PROMO
HyTEPS®
ENERGY SAVING
POWER QUALITY
LIJSTENMAKERIJ LUNI
Kerkstraat 40 Gemert

Uitgave, december 2020 - ISSN: 0166-2473

Gemerts Heem tijdschrift met artikelen op het gebied van geschiedenis, archeologie, genealogie, dialect, e.a. van de voormalige gemeente Gemert.

Abonnement	€ 25,- per jaar (tevens lidmaatschap heemkundekring)
Postadres	Pandelaar 95, 5421 NG Gemert
Betalingen	Op Rabobank Gemert NL54 RABO 0116 1972 26 t.n.v. Heemkundekring De Kommanderij Gemert, onder vermelding van "contributie"
	Voor buitenlandse leden IBAN: NL54RABO0116197226 BIC: RABONL2U.
Website	www.heemkundekringgemert.nl
Redactie	Ad Otten, Kromstraat 6, 5421 XZ Gemert
	Peter van den Elsen, Teutonenhof 6, 5421 LN Gemert
	Rob de Haas, Grootmeestersstraat 29, 5421 KK Gemert
	Ton Thelen, Hezelaar 2, 5422 BX Gemert
	Jan Timmers, Kromstraat 1, 5421 XZ Gemert
	Paul Verhees, Kapelaanstraat 82, 5421 DG Gemert
	Wim Vos, Louis Couperusstr. 17, 5421 RH Gemert
	Simon van Wetten, Kruiseind 22, 5421 ND Gemert
Redactieadres	Paul Verhees, Kapelaanstraat 82, 5421 DG Gemert
	e-mail: redactie@heemkundekringgemert.nl

Overname artikelen toegestaan, mits bronvermelding

